

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА У ПРАЦЯХ КЛАСИКІВ СОЦІОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала здобувачка 4 курсу, 451 групи

Спеціальності 054 Соціологія

Освітньо-професійна програма Соціологія

РОЗОВИК Тетяна Юріївна

Керівник: докторка соціологічних наук,
професорка

ШАПОШНИКОВА Ірина Василівна

Рецензент Гавловська А. О. завідувачка
кафедри національного, міжнародного права та
правоохоронної діяльності ХДУ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА ЯК ГАЛУЗЕВА ТЕОРІЯ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ	6
1.1 Питання наукового апарату соціології права	6
1.2 Функції соціології права як галузевої теорії.....	15
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА.....	25
2.1. Основні етапи становлення соціології права.....	25
2.2. Роль класиків соціологічної науки у становленні соціології права: М. Вебер, Е. Дюркгейм, К. Маркс, Т. Парсонс	36
2.3. Вплив досліджень американських соціологів на становлення наукового апарату соціології права	46
2.4. Сучасний стан розвитку соціології права.....	53
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ	76

ВСТУП

Актуальність теми. В останні роки правова школа України, як і західна правова школа, цікавиться правом як соціальним явищем та його впливом на суспільні відносини, на функціонування та розвиток різноманітних суспільних явищ. Значно зросла кількість емпіричних досліджень правових інститутів — судів, органів законодавчої, виконавчої та адміністративної влади. Вони здійснюються як юристами-теоретиками, так і вченими з наукових дисциплін суспільних наук. Це означає, що зростання уваги до фундаментальних теоретичних питань про природу права свідчить про серйозний пошук точних наукових пояснень, а не лише практичних розгадок соціальних умов реалізації державної правової політики.

Набирають чинності нові законопроекти, створені у відповідній формі компетентними законодавчими інститутами. Тоді юристи дізнаються про зміни, які відбулися у зв'язку з новими правилами – мабуть, будуть нові правила, нові принципи і щодо поняття права. Зміни фіксуються в нормативно-правових посібниках, юридичних енциклопедіях, періодичних виданнях і враховуються в правоохоронній діяльності. Однак дуже часто юристи напрочуд мало знають про потенційні чи фактичні наслідки закону. Ці практичні питання щодо наслідків законів стали основним стимулом для соціологічного дослідження права.

Головним аргументом тут є теза про те, що право є надто важливим соціальним явищем, щоб його аналізувати в умовах ізоляції від основних сторін суспільства та неможливості зрозуміти всю складність його зв'язків з іншими соціальними явищами, його реальність як частину суспільного життя, а не лише техніку професійної юридичної практики. Право пронизує всі сфери суспільної поведінки, його суспільне значення відчувається в усіх проявах життя. Більш того, право в будь-якій суспільній системі фактично є фундаментальною основою природи всіх форм об'єднань та інститутів. Якщо

ми знаємо закони певного суспільства, то маємо уявлення про суспільну систему в цілому. Загальновідомо, що якщо ми розуміємо право як соціальне явище, ми краще пізнаємо суспільство, в якому воно вкорінене.

Аналіз дослідження проблеми. Соціологічні проблеми здійснення правосуддя, його філософський та теоретичний аспекти досліджувала значна когорта науковців як в Україні, так і за її межами. Ця проблематики викликала інтерес мислителів та вчених впродовж багатьох століть, і залишається актуальною донині. Окремо виділимо наукові доробки таких науковців, як В. Бігун, В. Воднік, Л. Воскобитова, К. Гусарова, І. Луцький, В. Навроцький, С. Пелешник, А. Піголкін, В. Сіренко, Ю. Шемшученко і т. д. [1-52].

Природа сучасного права (багато мінливих систем законодавчих норм, судових прецедентів, положень, можливостей і рішень) така, що всі ці необхідні раціоналізації часткові та обмежені. Вони служать практичним цілям, вони є частиною організованої правоохоронної техніки, практичними інструментами в побудові тієї чи іншої форми дії. Теорію, яка розвивається просто через раціоналізацію та розуміння правил, принципів, концепцій і цінностей, які прямо чи опосередковано присутні в правовій доктрині, можна назвати нормативною теорією права. Це ядро філософії права минулого та сьогодення. Однак розуміння природи права потребує систематичного емпіричного аналізу не лише правової доктрини та інститутів, а й соціального середовища, в якому існують правові інститути. Певною мірою право і соціологія тотожні за своїми можливостями як форми професійної діяльності, хоча й протилежні за своїми методами та цілями.

У той же час соціологічна перспектива не вимагає класифікації права як частини академічної соціологічної теорії, а вимагає розгляду з соціологічної перспективи. Такий погляд постійно вимагає інтерпретації детального знання права в ширшому соціальному контексті, постійно шукає зв'язок між правовим розвитком і ширшими соціальними змінами,

намагається зрозуміти право як комплекс підходів у взаємодії з соціальним середовищем, яке воно має на меті регулювати.

Об'єкт: галузеві соціологічні теорії.

Предмет: дослідження класиків соціології у становленні соціології права.

Мета дослідження - простежити розвиток соціології права як галузевої соціологічної теорії, створити порівняльну таблицю поглядів класиків соціології на соціологію права.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання:**

1. Виявити витоки соціології права як галузевої теорії середнього рівня
2. Проаналізувати термінологічний науковий апарат соціології права
3. Визначити функції соціології права
4. Створити класифікацію основних етапів розвитку соціології права.
5. Розглянути теоретичні напрацювання класиків соціології у становленні соціології права.
6. З'ясувати вплив досліджень американських соціологів в аналізованому напрямі.
7. Описати сучасний стан розвитку соціології права.

Методи дослідження. Основним методом у даному дослідженні, є метод аналізу. Додатковим та допоміжним методом, який використовується у роботі — є саме порівняльний метод.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол № 6 від 06.02.2023 року).

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА ЯК ГАЛУЗЕВА ТЕОРІЯ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ

1.1 Питання наукового апарату соціології права

Соціологія права розглядає право як соціальне явище. Вона відображає правові відносини та правосвідомість суспільства за структурою та інститутами; займається пошуком процесів породження правових норм, цінностей і смислів суспільством.

Специфікою цієї галузі є розуміння права як складної динамічної системи, що розвивається і функціонує в соціальному просторі та історичному часі залежно від типу суспільства та його географічного положення, рівня розвитку суспільної свідомості та особистості. Він заснований на тому, що право знаходить своє походження в суспільстві. А оскільки право породжується суспільством, то всі правові явища є соціальними. Але не навпаки: не кожне соціальне явище є законним.

Так, існує не правове «соціальне», яке зводиться до традиційного поведінкового середовища і пов'язане зі звичаями. Наприклад, пристебнутий ремінь безпеки за кермом автомобіля – це юридичне явище, вітання при зустрічі – традиційне поведінкове явище. В обох випадках поведінка зумовлена соціальною нормою, але в першій ситуації недотримання поведінки призводить до санкцій з боку держави, у другій – лише несхвальної критики. На думку деяких вчених, «соціальне» правове на відміну від поведінкового визначається можливістю реалізації через суд, тобто можливістю звернення до суду, діяльність якого полягає у прийнятті рішення після узагальнення всього, зважуванні плюсів і мінусів.

Головною ознакою правової системи в суспільстві Р. Канторович вважав правосудність [18]. Ознака «правосудність» відрізняє одну правову норму від інших. Це означає, що тільки правові норми дозволяють винести

постанову. Але правосудність — це лише можливість рішення, а не саме рішення. Отже, для Р. Канторовича закон — це сукупність соціальних правил, які вважаються справедливими і приписують зовнішню поведінку. Так соціологічний підхід до вивчення права вимагає визнання як формального нормативного права, так і «вільного» права.

Під формальним вчений розуміє закон, процес формування якого вже завершився. Вільне право — це право у формуванні, бажане право, тобто правові норми, які суб'єкт хотів би бачити офіційними. Тому, на думку Канторовича, соціологія права є теоретичною дисципліною, яка вивчає соціальну дійсність шляхом узагальнення правових цілей у перспективі. У цьому контексті соціологія права протистоїть догматичній юриспруденції, яка вивчає правові норми в їх змістовному аспекті [23].

Соціологію права не цікавить зміст норм: вона розглядає всі права крізь призму ціннісного підходу. Правові норми є для нього суспільно корисними цілями, що служать мірилом суб'єктивних інтересів.

Окремі суспільні явища, до яких належать право, судові та адміністративні рішення, ототожнюються зі сферою власне правового. Таким чином, у вузькому розумінні соціологія права може бути обмежена цією областю, маючи справу з правом як таким: загальною теорією права і держави або теорією джерел права. У цьому випадку соціологічна рефлексія зосереджена на вивченні функцій права та його реалізації, правової свідомості та правової культури населення, на соціальній справедливості чи несправедливості правосуддя в очах громадськості і громадської думки тощо.

Проте в широкому розумінні соціологія права відображає всі суспільні явища, в яких правовий елемент присутній не обов'язково в чистому вигляді, а у вигляді загальних понять, що потребують правового аналізу.

Так, наприклад, вивчаючи сім'ю, загальна соціологія зосереджує увагу на вивченні її типологічних, демографічних, гендерних, етнічних, релігійних та інших характеристик. Вивчаючи інститут сім'ї, соціологія права враховує норми сімейного законодавства, їх соціальну спрямованість, регламентацію

змісту сімейного життя і лише фрагментарно пов'язує його з економікою, етнічними особливостями, релігією, тощо

Такий підхід пов'язаний, зокрема, з тим, що між правовими та реальними суспільними відносинами існує тісний взаємозв'язок. В. Н. Кудрявцев і В. П. Казимірчук виділяють два елементи цього відношення [15].

Першу вони пов'язують із зародженням правових норм суспільних відносин. Адже правові норми формуються волею законодавця на основі суспільних відносин з урахуванням потреб і тенденцій суспільного розвитку, завдань, які стоять перед суспільством і державою.

Другим важливим моментом соціології права є вивчення права як соціального інституту суспільства. При цьому право розуміється як продукт суспільних потреб, що виконує функцію забезпечення соціальної стабільності. У цьому аспекті ефективність закону забезпечується державними інституціями шляхом виконання правових розпоряджень та застосування санкцій у разі їх порушення.

Американський соціолог Л. Мейхью вважає, що «з соціологічної точки зору право необхідно розуміти як соціальний процес, але стає все більш очевидним, що розуміння права як соціального процесу означає розуміння функціонального значення правових норм: як вони реалізовані, як вони застосовуються, інтерпретуються і, нарешті, – остаточно включені в інституційну структуру суспільства через способи використання» [33] Таким чином, будучи соціальним інститутом, право регулює відносини в суспільстві, забезпечує порядок і стабільність.

С. С. Алексєєв вважає, що «саме право за своєю початковою сутністю є утворенням, що виникає з життя людей, логічно й історично призначене бути інститутом, покликаним якого є організувати свободу, надати їй визначеності та безпеки, а отже, істинно людського змісту». , істинно людська цінність» [44].

На важливості правового порядку в суспільстві наголошував класик соціології М. Вебер у праці “Про деякі категорії розуміння соціології”.

Порядок забезпечується взаємною орієнтацією людей і тим, що існуючі соціальні директиви мають значення встановлених норм порядку. Незнання реальності нормативного порядку призводить до того, що емпірично цей порядок перестає існувати.

Соціологія права вивчає функціонування права насамперед з метою надання рекомендацій, які сприятимуть раціональному та ефективному формуванню соціальної реальності. Взаємодія права, його інститутів і його норм із соціальною дійсністю є центральною проблемою соціології права.

Таким чином, соціологія вивчає не все в праві і не право саме по собі, а соціальне в праві, взаємодію соціального і правового, тобто соціальну обумовленість права, соціальні умови та основу його дію та соціальну роль права. Інакше кажучи, завдання соціології права полягає у дослідженні права як важливого елемента соціальної системи, його взаємодії з іншими соціальними структурами, зокрема у дослідженні того, як, з одного боку, суспільна потреба в правовому регулюванні певних виникають і визрівають у суспільстві суспільні відносини, і як у процесі цього регулювання реалізуються особисті, групові та суспільні інтереси, а в іншому - як реалізуються соціальні функції права, як і наскільки ефективно відбуваються ті чи інші соціальні зміни в суспільства під впливом закону [28].

Досягнення соціології права мають бути впроваджені в суспільну практику і сформульовані таким чином, щоб вони могли стати для дослідників-практиків можливістю перекласти теоретичні концепції на мову своєї професійної діяльності. І хоча ця практика лише зароджується, вона вже позитивно впливає на збагачення теоретичних знань через практичний досвід і, навпаки, практики через теорію. Соціологія права аналізує дійсність, прагне виявити і емпірично представити найбільш повний і виразний образ цієї дійсності.

У вітчизняній науці досить поширеними залишаються визначення соціології права С.В. Боботова як «соціальні науки, умови існування, розвитку та функціонування права в суспільстві» [3]; Е. В. Тадевосян – як

наука про закономірності взаємодії права і суспільства як соціальної системи [30]; В.А. Глазиріна: «соціологія права – це галузь соціології, яка вивчає соціальні закономірності функціонування, зміни та механізми взаємодії суспільства та його соціальної підсистеми – права» [11].

Отже, соціологію права можна визначити як міждисциплінарну галузь наукового знання, що поєднує пізнавальні ресурси юриспруденції як системи правових і державних наук і загальної соціології як науки про закономірності становлення, розвитку та функціонування підприємства.

Інституалізація нової наукової дисципліни передбачає наявність таких ознак:

а) визначення об'єкта та предмета дослідження, наявність основних теоретичних понять, методів, процедур дослідження;

б) наявність когорти дослідників, які чітко визначають свою приналежність до даної наукової дисципліни;

в) створення та функціонування інституційної бази (академічні установи, професійні асоціації, курси підвищення кваліфікації в навчальних закладах, захист дисертацій, спеціалізовані публікації, наукові публікації тощо);

г) визнання науковою спільнотою нової наукової дисципліни як галузі науки.

З цієї точки зору соціологія права є галуззю наукового знання, яка з точки зору об'єкта дослідження має міждисциплінарний характер, тобто сформувалася і розвивається на межі соціології та юридичних наук. Зважаючи на традиційну класифікацію наук, вона має «подвійну дисциплінарну інституалізацію». Тобто вона вважається як спеціальною соціологічною наукою, так і спеціальною юридичною наукою, яка існує поряд з теорією права. Область соціології права — це закономірності соціально-правової взаємодії в суспільстві. Досліджуючи соціальну дійсність за допомогою специфічного теоретико-методологічного інструментарію,

соціологія права тісно взаємодіє з іншими соціально-гуманітарними науками [8].

Оскільки право є важливим політичним, правовим і соціальним інститутом, що здійснює соціальний контроль і соціальне регулювання, є об'єктивні підстави для виділення соціології права як особливої галузі знань.

Соціологія права виходить із пріоритету суспільних відносин над правовідносинами та правовими нормами, оскільки характер суспільних відносин визначає систему правових норм, ступінь їх порушення/дотримання та «форму» реакції суспільства на порушення.

На відміну від правового, соціологічний підхід у вивченні права прагне розкрити глибші зв'язки, що відображають сутність правових явищ: суспільні відносини – право – функціонування правових норм у суспільстві, їх соціальна ефективність.

Отже, об'єктом соціології права є не правове і соціальне, взяті окремо, а їх взаємозв'язок і взаємодія, а саме: вивчення соціального в праві та соціального призначення права як елемента структури суспільства.

Так, у широкому розумінні об'єктом соціології права є власне право, у вузькому – соціальне у праві, взаємодія права і суспільства. До дисциплінарного поля соціології права слід віднести соціальні закономірності виникнення, функціонування, розвитку та еволюції права; форми прояву, засоби та етапи механізму соціальної дії права в поведінці та діяльності індивідів, соціальних груп, суспільства в цілому.

Соціологія права — галузь соціології, яка вивчає закономірності функціонування права в системі соціальних інститутів: генезис, динаміку, структуру правових норм та їх роль у суспільстві, механізми їх реалізації в поведінці та діяльності індивідів, групи, організації, установи та суспільство. Він вивчає взаємозв'язки та взаємодію соціальної реальності з правовими системами та правовими нормами, розглядаючи право як систему загальнообов'язкових норм, встановлених або санкціонованих державою, які регулюють суспільні відносини, включаючи повагу та виконання роботи, що

забезпечується як методом переконання, так і методом примусу. і метод примусу.

Соціологи розрізняють три основні рівні аналізу соціальних явищ, які підпадають під дію закону, а саме:

1) взаємозалежність індивіда і найближчого соціального оточення (відповідність цінностей, настанов, характеристик особистості соціальним нормам, цінностям, що складають систему правових норм суспільства);

2) взаємозалежність прийнятих суспільством (правовою системою) правових норм і суспільної правосвідомості, правової культури населення тощо;

3) взаємозалежність політичних, правових, морально-етичних та інших норм і цінностей суспільства та основних соціально-економічних вимірів суспільства, його соціальної структури [21].

Відомо, що до основних категорій соціології належать поняття «соціальні дії» та «соціальні взаємодії», які мають першочергове значення для суспільства. Соціологія права досліджує дії та взаємодії в соціально-правовому аспекті, зосереджуючись на вивченні закономірностей у діях людей, які створюють закони, забезпечують їх виконання, а також людей, на поведінку яких впливають правові норми. Тому в предмет дослідження соціології права входить взаємодія правових і неправових факторів, співвідношення правових і неправових явищ.

Соціологічний підхід до вивчення права передбачає дослідження правових явищ у трьох основних напрямках. Перший напрямок досліджень охоплює вивчення особливостей соціально-економічних умов життя, які вимагають правового регулювання суспільних відносин у кримінальній, цивільній, адміністративній та інших формах, тобто визначаються потреби суспільства в певному виді регулювання та вибір правових засобів їх задоволення.

Другий напрям охоплює дослідження механізму соціальної дії права, його форм, засобів і етапів реалізації, результати якого стають теоретичною

основою для науково обґрунтованих рекомендацій щодо правозастосування та вдосконалення законодавства. Крім того, в результаті дослідження механізму соціальної дії права відкриваються можливості для створення теоретичної основи права, удосконалення структури чинних правових норм, більш чіткого відображення їх правового змісту завдяки роз'ясненню прав. і обов'язків учасників правовідносин, а також для раціоналізації законодавчої техніки.

Третій основний напрямок вивчає ефективність правових норм: достатність або недостатність обраних правових засобів для досягнення поставлених цілей. Соціологія права як науковий напрям спрямовує притаманні їй основні проблеми дослідження.

Структурно соціологія права складається з таких основних рівнів [27]:

- загальнотеоретичні поняття;
- специфічні теорії взаємодії права та соціології;
- методологія і техніка соціологічного дослідження правовідносин і правових проблем.

Загальнотеоретичні поняття спрямовані на вивчення:

- соціальні джерела права;
- походження правових норм, які формуються на основі існуючих суспільних відносин і відображають волю законодавця, потреби суспільства, тенденції суспільного розвитку;
- соціальна система та соціальний механізм функціонування судових установ;
- системи соціальних функцій права, правові проблеми соціального планування, взаємодії права і громадської думки тощо [12].

Окремі теорії взаємодії права та соціології охоплюють дослідження проблем розробки та застосування права, реалізацію соціологічного підходу до аналізу законодавчої та судової діяльності, інститутів і норм кримінального права, а також дослідження чинників правової, девіантної та делінквентної поведінки.

Водночас соціологія права досліджує комплекс питань соціально-правових відносин за допомогою методів і процедур соціології, що становлять її базовий емпіричний рівень (методологію та конкретну техніку дослідження). Емпіричний рівень соціології права формує, накопичує, синтезує та аналізує фактичний матеріал, з якого розвивається вся соціологія права. Предметом емпіричної соціології права є реальна поведінка людей у сфері права, оскільки соціально-юридичні факти проявляються як реальні дії людей.

Проте головним питанням соціології права є вчення про ефективність правових приписів і дії державних інституцій, оскільки саме тут проявляється практично-політичний масштаб соціології права.

Крім рівневої структури, соціологічні знання класифікують за певними ознаками. За масштабом дослідження виділяють макро-, мезо- і мікротеорії; через специфіку дослідження – теоретична та емпірична соціологія права; за цілями і завданнями – фундаментальні та прикладні; за галуззю права – автономні соціологічні дисципліни (соціологія кримінального права, соціологія конституційного права, соціологія цивільного права, соціологія адміністративного права та ін.); з правових питань – соціологія злочинності, соціологія девіантної поведінки, соціологія корупції та ін. ; за суб'єктами здійснення правової ролі - соціологія законодавчої діяльності, соціологія судової діяльності, соціологія репресивної діяльності та ін.

«Соціологія права, – підкреслює Ж.Т. Тощенко, цікавить не процес розробки, затвердження і затвердження правових норм, а процес їх засвоєння людьми, розуміння, сприйняття чи неприйняття, бажання їх дотримуватися чи протистояти їм, керуватися ними. або уникати їх при вирішенні життєвих проблем» [37]. Соціологія зосереджена на вивченні соціальних функцій права, наслідків, пов'язаних з прийняттям і впровадженням правових актів у суспільне життя. Основний акцент робиться на той факт, що діяльність учасників різних форм соціальної взаємодії принципово впливає на структурну динаміку суспільства та його інститутів.

Таким чином, соціологія права ставить під сумнів соціологічне в праві, тобто розглядає право як одну із соціальних підсистем, як соціальний інститут. Отже, безпосереднім об'єктом соціології права є не саме право, а його взаємозв'язок і взаємодія із суспільством, які відображаються як у соціальній обумовленості права, так і у впливі права на соціальну дійсність. об'єкта соціології права поєднується з питанням про його об'єкт.

Таким чином, з погляду структури соціологія права є певним чином структурованою системою соціологічних знань про право як особливе соціально-правове явище в його генезисі, у процесі дії та соціальної взаємодії.

1.2 Функції соціології права як галузевої теорії

Одне з головних завдань, яке повинна вирішити соціологія права, — показати, що дає соціологічне бачення і розуміння правової реальності, які можливості і переваги цього бачення, які його межі. Правова соціологія виконує ряд функцій, вони показують, для чого потрібна ця наукова дисципліна, що вона може, наскільки корисна, які завдання може вирішувати.

Дескриптивна функція. Дескриптивна функція соціологічної науки полягає в тому, щоб описати соціальні та правові явища, що цікавлять соціологів, дати їм цілісну теоретичну картину з якомога більшою повнотою характеристики. Різні форми існування постають тут у всіх своїх природних суперечностях, без ідеологічних переробок і моралізаторських сентенцій. Водночас соціолог не повинен виглядати дикуном, який, за словами етнографа Тейлора, «бачить те, у що вірить, і вірить тому, що бачить». Його професійний обов'язок — чесно й неупереджено репрезентувати суспільно-правові явища, що дало б змогу соціологічній думці побачити ззовні всередині, з поверхні — суть. Соціографічний підхід дозволяє подавати емпіричні факти в їх «чистому» вигляді, не змішаному з суб'єктивізмом,

уникаючи оціночних суджень, ідеологічних інтерпретацій і художніх аранжувань. Проте опис є, хоч і необхідним, лише попереднім етапом дослідження, після якого має відбутися аналітичне занурення в суть предмета та проблеми, що лежать в його основі [9].

Пізнавальна функція. Метою соціології права є забезпечення збільшення знань, отримання нової інформації про взаємодію суспільства з правом як однією з його підсистем. Це знання випливає з того факту, що всі потенційні дослідницькі можливості соціологічної науки як такої зосереджені в одній конкретній проблемній області, яку ми назвали вище соціосферою права. Соціологія прагне розшифрувати смисли та значення, якими рясніє ця соціосфера.

Означимо основні когнітивні рівні, на яких соціологія права розгортає свої дослідницькі стратегії.

Перший рівень – філософсько-методологічний. Його можна позначити як рівень метасоціології права. Проводить фундаментальні дослідження можливостей універсальних пізнавальних принципів щодо аналізу правової реальності.

Це основні ціннісно-нормативні орієнтації, що визначають основні напрямки, в яких прямують авангардні групи соціологів права.

Другий рівень – це той, на якому знаходиться теоретична соціологія права. На нього лягає основне навантаження: він поглинає найбільшу кількість проблем. Вона має дати відповіді на більшість запитань, які наукова та юридична спільнота ставить перед соціологами. На цьому рівні формулюються гіпотези та аргументуються концепції, що пояснюють усе різноманіття метаморфоз, що відбуваються з правовими явищами в соціальних контекстах цивілізаційної системи [20].

Аналіз проводиться з використанням когнітивних інструментів і методів юридичних, соціологічних, психологічних, демографічних, статистичних та інших дисциплін.

Пояснювальні моделі будуються, як правило, в обмежених нормативних просторах і локальних значеннях, що дозволяє уникнути внутрішніх протиріч. Водночас замкненість сконструйованих семантичних сфер часто надає поясненням спрощеного схематичного характеру.

Третій рівень – сфера емпіричної соціології права. Найбільше вона наближається до практики прямих правовідносин. На цьому рівні здійснюються різні форми нагляду; при необхідності проводяться дослідження; опитування, анкетування. Усе це дозволяє збирати конкретні соціальні факти, які потім обробляються, групуються, узагальнюються, лягають в основу теоретичних гіпотез або служать підтвердженням чи спростуванням уже існуючих гіпотез.

Якщо зібрати всі три позначені рівні разом, то загальне враження буде схоже на те, як рухається камера, поступово наближаючись до об'єкта, що цікавить її власника. По-перше, дається найзагальніше бачення здалеку (це філософське, метасоціологічне бачення). Потім камера починає наближатися до об'єкта, і він уже видно цілком і заповнює весь екран (так сприймає право теоретична юридична соціологія). Потім рух продовжується; закон в цілому зникає з поля зору, але стають видимими його окремі, приватні, іноді дуже дрібні деталі [34].

Говорити про те, який рівень важливіший, марно. Всі потрібні, у кожного свої конкретні завдання і всі вони потрібні один одному. Тільки всі разом, як методологічно нерозривний триумвірат, вони здатні отримати повноцінну соціологічну інформацію, примножити достовірні знання, без яких не може існувати наука.

Оцінно-діагностична функція. Ця функція полягає в умінні побудувати пояснювальну модель з чіткою оціночною метою на основі існуючої старої інформації та нових знань про предмет дослідження. Діагностувати стан такого-то елемента правової системи означає помістити його в широкий соціокультурний контекст, накласти на нього шкалу загальнолюдських соціальних цінностей і зробити відповідні висновки про те, наскільки цей

елемент відповідає своєму призначенню. і наскільки він виконує свої функціональні зобов'язання.

На цьому шляху соціолог стикається з небезпекою або ідеологічної заангажованості, або схоластичної тарабарщини, яка маскує очевидну банальність оцінок і висновків. У першому випадку діагноз свідомо фальсифікується на користь політичної еліти. У другому випадку соціологам просто не вистачає творчої та інтелектуальної енергії для досягнення належного рівня наукового осмислення цього правового феномену. І тоді їхні оціночні судження виявляються словесними комбінаціями порожніх і заплутаних силогізмів, на кшталт тих, якими користувався шекспірівський Полоній, який сказав приблизно так: Нам ще належить знайти причину цього наслідку або, точніше, цього дефекту, тому що цей дефектний ефект не є причиною.

Прогностична функція. Ця функція соціології права в певному сенсі є наслідком її інтересу до проблеми соціального хронотопу, до присутності права в історичному часі, тобто в минулому, теперішньому і майбутньому цивілізації. Увага соціології права на майбутнє зосереджена навколо його здатності виконувати прогностичну функцію, тобто відповідати на запитання: чого нам очікувати? до чого готуватися? Чого очікувати? У чому можна бути впевненим і чого варто побоюватися? тощо. Перенесені в сферу правової реальності, всі ці питання змушують теоретичну свідомість будувати найближчі припущення і довгострокові прогнози щодо можливих станів правовідносин і правосвідомості в умовах конкретної суспільної системи [25].

Щоб ці прогнози були максимально правдоподібними та реалістичними, соціологія права має базуватися на достовірних знаннях про минулі та сучасні стани правової реальності. А це, у свою чергу, вимагає, щоб така галузь знань, як історична соціологія права, перебувала у високорозвиненому стані. Лише знаючи історичне минуле правового явища,

яке нас цікавить, можна зрозуміти його сучасний стан і висунути гіпотезу щодо його подальшої долі.

Побудувати такі теоретичні ланцюги може допомогти діалектичне бачення права, тобто методологічний підхід до узагальненого виявлення соціально-правових протиріч.

Кілька основних кроків пов'язані між собою:

1) виявлено та зареєстровано певне об'єктивне протиріччя в межах соціально-правової дійсності;

2) зазначається повний перелік слідчих засобів і методів, якими можна вирішити цю суперечність;

3) задано найімовірніший із усіх шляхів. Остання розумова операція послужить основою для побудови прогнозу тих процесів, що відбуваються в досліджуваній соціальній сфері. Залишається лише спрямувати відповідні зусилля на те, щоб на практиці блокувати небажані варіанти розвитку ситуаційних протиріч і тим самим сприяти реалізації необхідних прогнозів. Тобто ця функція соціології права включає можливість планування заходів, необхідних для зміцнення правового порядку [44].

Прагматична функція. Для соціології право на отримання нових знань перестало бути самоціллю. У ньому чітко представлена практична спрямованість. У сфері кінцевих результатів своїх зусиль воно може бути пов'язане із соціальною інженерією, брати участь у розробці соціальних технологій для вдосконалення правовідносин і правопорядку.

Для соціології права як соціально-правової інженерії першочерговою метою є загальна практична користь. І тут його сфера перетинається зі сферою живого і дієвого позитивного права.

Соціологія права як самостійна галузь знань виконує всі функції, характерні для соціологічної науки: методологічну, інформаційну, пізнавальну, аналітичну, прогностичну, соціотехнологічну тощо.

Методологічна (теоретична) функція соціології права забезпечує формування та накопичення теоретичних знань, уявлень про право, його

функціонування та розвиток, правові явища, а також методологічних засад соціологічних досліджень. Методологічна функція соціології права полягає не лише в концептуалізації дослідження, формулюванні вимог до емпіричного аналізу права, а й у теоретичній орієнтації дослідника на виконання певних процедур роботи з емпіричним матеріалом (постановка проблеми), гіпотези, пояснення фактів тощо).

Дескриптивна (дескриптивна) функція передбачає дослідження правової дійсності, результатом якого є узагальнений типовий образ останньої. Мета соціології права — «сфотографувати» правову діяльність і скласти її об'єктивний «портрет».

Пізнавальна (гносеологічна) функція полягає у відтворенні правової дійсності, її усвідомленні, її поясненні, накопиченні знань про правові явища, правові процеси, які поступово призводять до можливості управління соціальними трансформаціями права та соціально-правовими змінами.

Інформаційна функція забезпечує одержання та поширення інформації про реальні правові явища, процеси, систематизацію цієї інформації та формування уявлень про проблеми, що вирішуються. Функцію збору інформації, отримання даних соціологія права виконувала з перших днів свого існування, що дало змогу по-новому поглянути на функціонування інституту права в суспільстві [48].

Аналітична функція полягає у встановленні законів причини і наслідку, наукових законів, які не тільки розкривають причини подій, але й дозволяють передбачити їх повторення. Соціологія права розробляє закони причинно-наслідкового зв'язку: закони розвитку, які також називаються генетичними або історичними, оскільки вони визначають, як правове явище (включаючи інститут) замінює інше, якщо необхідно; як змінюються форми і аспекти одного і того ж явища або одного і того ж інституту; структурні закономірності, що розглядають свій об'єкт у певний момент його існування, не враховуючи процес його історичного становлення, і визначають співвідношення елементів усередині об'єкта.

Прогностична функція спрямована на використання отриманих даних для розробки наукових прогнозів щодо результатів реалізації правових норм, окремих можливих змін у правовій системі та розробки відповідних рекомендацій. Соціологія права створює й узагальнює уявлення про моделі бажаної правової системи чи її окремих структурних елементів, дає виважену й науково вивірену оцінку перспектив майбутнього розвитку соціального інституту права.

Прикладна функція соціології права спрямована на проведення конкретних досліджень (вивчення громадської думки щодо конкретної правової проблеми, конкретного правового акту тощо). На відміну від фундаментальної прикладної функції, вона спрямована на збір, обробку та аналіз емпіричного матеріалу.

Соціотехнологічна функція зумовлює створення соціальних технологій, на основі яких може відбуватися вдосконалення соціального інституту права та його окремих складових. Можна виділити ряд похідних функцій: критичну, світоглядну, виховну та інші.

Соціологія права є однією з галузей міждисциплінарного простору. Довгий час існувало кілька позицій щодо її приналежності: соціологія права є допоміжною дисципліною в рамках юриспруденції (К. Ллевелін, А. Нуссбаум та ін.); це різновид загальної теорії права (Е. Дюркгейм, В. Лундштодт, Н. Луман, А. Хегерстрем та ін.); галузь загальної соціології або самостійна соціологічна дисципліна (М. Вебер, Я. Гурвіч, Е. Ерліх, Р. Кеніг та ін.) [43].

Велике значення для повноти з'ясування предмета соціології права має її трактування у взаємозв'язку з іншими науками, насамперед з теорією права та філософією права. Водночас слід враховувати, що вчені мають різні погляди на це питання. Відповідно до однієї з них, заперечується самостійний характер соціології права, виходячи з її міждисциплінарного походження. Згідно з іншою, соціологія права належить до юридичних наук і стоїть на одному рівні з теорією права. Особливо активно цю точку зору

відстоюють польські вчені А.Підгурецький та Я.Квашневський. С. С. Алексєєв вважає, що соціологія права, а також філософія права і загальна теорія права є частиною юриспруденції.

Деякі вчені наполягають на тому, що філософія тотожна соціології права. Інші вчені підкреслюють різницю між двома дисциплінами.

Однак більш переконливою є позиція вчених, які вважають, що філософія права, соціологія права, теорія права мають один об'єкт дослідження – право – зі своєю спеціалізацією, змістом і специфікою конкретної науки. Д. А. Керімов визначає філософію права як теорію, що вивчає проблеми теоретичного підходу до світу пізнання держави і права, а соціологія дає наукове уявлення про правову реальність держави [8]. У свою чергу, соціологія права, як і загальна соціологія, досліджує проблеми права на методологічному, спеціально-теоретичному та емпіричному рівнях за допомогою методів соціологічного дослідження. А теорія права як самостійна дисципліна має постійний предмет дослідження, реалізовану на теоретичному рівні систему категорій і понять.

Філософія права об'єднує вироблену всіма науками (в тому числі й юридичну) сукупність принципів, способів і методів пізнання, які використовуються в процесі наукового пізнання особливостей юридичної діяльності. Його зміст полягає в гносеологічному «обслуговуванні» галузевих юридичних наук, які досліджують конкретні правові явища [16].

Головне завдання філософії права — озброїти загальну теорію права і всі галузі юридичної науки надійним гносеологічним інструментарієм: системою методів пізнання; методи навчання типу загальнонаукових засобів пізнання. Більше того, поєднуючи в собі пізнавальні можливості всіх юридичних наук, філософія права збагачує дослідницький потенціал кожної з них, оскільки стрижнем філософії як методологічної науки є єдність діалектики, логіки та теорії пізнання.

Соціологія права тісно пов'язана з юридичними дисциплінами: загальною теорією права, філософією права, соціологією права. Існують,

однак, відмінності між соціологією права та юридичними дисциплінами: останні вивчають правові норми як такі, тоді як соціологія права досліджує, які соціальні причини виникнення цих норм і які наслідки цих норм.

Судова практика, зі свого боку, також враховує можливі соціальні наслідки прийняття такого-то закону. Наприклад, Є. Дюркгейм радив соціологам ретельно вивчати норми права, які він розглядав як соціальні факти [8].

Відмінність системи юридичних наук від соціології права полягає в тому, що право розглядається як об'єкт: юриспруденція вивчає його зсередини, а соціологія права - ззовні. Тому воно розглядає право як суспільне явище, не проникаючи в його глибинну сутність. Якщо юрист знаходиться всередині правової системи, практикуючи і розвиваючи доктрину права, то соціолог знаходиться поза правовою системою, не впливаючи на її функціонування.

Відстань від правової реальності є гарантією об'єктивності в соціології права. Соціолог використовує емпіричні методи, його цікавлять як зовнішні явища, так і глибинні зв'язки, що виникають на всіх рівнях взаємодії соціального і правового.

Не менш тісні зв'язки між соціологією права і філософією права. Останнє залишається вищою духовною формою пізнання права, його змісту і сенсу, його ідеального і матеріального соціального сенсу. Філософія права вивчає відображення прав і обов'язків людини, сутності свободи і рівності, справедливості, природного права тощо. Інші Соціологія права і філософія права мають спільне походження. Однак їхня спільність зберігалася лише до тих пір, поки соціологи, як і філософи, формували епістемологічні конструкції про людину і суспільство на основі спільного досвіду. Після звернення соціології до емпіричних методів дослідження (спостереження, експеримент, анкетування тощо) відбулося розгалуження. Однак різниця в методах і способах пізнання правових явищ не порушила повністю взаємозв'язки цих міждисциплінарних наук, які полягають, зокрема, в

пошуку джерел права в надрах суспільного життя або соціальної дійсності у філософському осмисленні права.

Крім того, теоретична соціологія права в особі відомих класичних соціологів (М. Вебер, Е. Ерліх, Дж. Гурвіч, Т. Парсонс, П. Сорокіна) залишається невичерпним джерелом ідей і натхнення для філософів сучасного права [36].

Поряд з блискучими міждисциплінарними зв'язками соціологія права тісно взаємодіє з усіма галузями соціологічної науки, які так чи інакше впливають на правові аспекти суспільного життя: з соціологією релігії, політики, освіти, а також з економічною соціологією.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА

2.1. Основні етапи становлення соціології права

Правова проблематика в рамках загальної соціології в нашій країні раніше практично не досліджувалася, а досліджувалася переважно в рамках юридичної науки. Проте, починаючи з 1960-х років наукова юридична спільнота проголосила необхідність використання соціологічної методології та методів для подальшого розвитку юридичної науки. Цьому, зокрема, сприяла успішна практика конкретних соціологічних досліджень у юридичних науках, головним чином у кримінології. Така практика суто соціологічних досліджень дозволила, з одного боку, звернутися до вивчення таких явищ правової дійсності, які раніше не висвітлювалися проблемами юриспруденції; по-друге, розглянути ряд традиційних проблем юридичної науки під певним кутом зору; по-третє, підкреслити необхідність методологічних розробок щодо характеристик і можливостей конкретних соціологічних досліджень у праві; по-четверте, в оновленому вигляді поєднати емпіричний рівень дослідження з теорією середнього та вищого рівня соціологічного знання [27].

Соціологам-дослідникам було запропоновано визначити, наскільки правові норми реалізуються в реальному житті; чи є збіг між чистим і дійсним; як громадська думка оцінює правові норми тощо. Однак одностороннє і вузьке застосування конкретних соціологічних методів у праві не могло гарантувати об'єктивності результатів. Виникла проблема застосування соціологічного підходу до права в цілому, що призвело до розширення предмета загальної теорії права. Оскільки і в цьому випадку результат не увінчався успіхом, зрозуміла необхідність визначення наукового напрямку, який би реалізовував застосування соціологічного підходу до права – соціології права. Проте догматичне правознавство характеризується розглядом права зсередини, а дійсності крізь призму правових понять і норм

суспільного життя. І тому закон не міг зрозуміти сам себе. У вітчизняній правовій науці досить поширеним, якщо не сказати однозначним, залишається твердження про те, що соціологія права є юридичною дисципліною. Різниця в позиціях пов'язана з тим, чи є соціологія права підгалузевою теорією права, чи теорія держави і права і соціологія права.

Довгий час соціологи не наважувалися досліджувати проблеми права, політики, держави і влади, що значно збіднило соціологію як науку про суспільство. Підтримуючи соціологічний принцип у соціології права, французький юрист Ж. Карбоньє (Паризький університет) висловив думку, що соціологія права виникла з соціології, розвинулася як її галузь і, набувши самостійності, активно взаємодіє з загальною соціологією. Подібною позиції дотримуються й інші зарубіжні дослідники. Таким чином, пан Ребіндер дає таке цікаве визначення соціології права, пов'язане з концепцією трьох вимірів права. По-перше, це наука про цінності (філософія права); по-друге, наука про норми, тобто догматична юриспруденція; по-третє, це наука про дійсність, тобто соціологія права. У свою чергу пан Ребіндер поділяє соціологію права на генетику, яка вивчає соціальний генезис права, та операційну, яка вивчає вплив права на суспільне життя.

В останніх підручниках із соціології права, підготовлених В. П. Казимирчуком і В. Н. Кудрявцевим, хоча автори стверджують, що соціологія права є новою юридичною дисципліною, вони спираються на соціологічну теорію права, яка розвивається як загальною теорією, права та галуззю юридичних наук.

Соціологічний погляд на право бере початок від творчості античних мислителів, які розглядали проблеми організації суспільства, держави, влади, права, справедливості та порядку, що розвиваються з розвитком цивілізації.

Особлива роль у розвитку соціології належить бельгійському натуралісту і математику Адольфу Кетле (1796-1874), який у праці «Соціальна фізика, або Досвід дослідження розвитку людських здібностей» (1835) викрив статистику і природничо-наукове обґрунтування науки про

суспільство — «соціальної фізики». Кетле встановив певні статистичні закономірності подій і дій і співвідніс їх зі станом людських спільнот, щоб можна було зрозуміти закони функціонування і розвитку людського суспільства і сформулювати його соціальні типи [26].

Саме в «Соціальній фізиці» Кетле виводить фундаментальний закон існування злочинності в суспільстві: «Є бюджет, який оплачується з воістину лякаючою точністю та справедливістю. Це бюджет в'язниць, шахт і будівельних лісів. Ми можемо з цілковитою надійністю передбачити, скільки людей заплямує свої руки кров'ю своїх сусідів, скільки підробок, скільки буде отруень, ми можемо зробити це з тією ж точністю, з якою прогнозуємо кількість смертей і народжень у наступний рік» [24]. Відповідно до «закону Кетле», у суспільстві за певних умов існує постійний рівень злочинності. Стабільні статистичні характеристики злочинності А. Кетле називають «таблицями злочинності». У них він відобразив «схильність» до скоєння злочинів різних вікових груп населення. Так, якщо мільйон людей у віці від 25 до 30 років скоює вдвічі більше вбивств, ніж мільйон людей у віці від 40 до 50 років, це дає змогу стверджувати, «що перші вдвічі частіше вбивають, ніж другі». Кетле виводить із цього загальну закономірність правопорушень: «Схильність до вчинення злочину зростає досить швидко з досягненням повноліття, потім, досягнувши свого максимуму, вона зменшується до кінця життя» (наприклад, у Франції максимальну кількість вчиняли особи до 24 років, у Бельгії – до 22 років)» [39].

Основоположник соціології французький вчений Огюст Конт не зробив значного внеску безпосередньо в розвиток соціології права, але його праці відіграли велику роль у її становленні. Багато авторів підкреслюють негативне ставлення Конта до права як такого, тобто суб'єктивного права. Однак у філософії Конта важливе місце займає ідея об'єктивного права, відображена в понятті «публічний порядок». Конт не приховував, що предмет його дослідження - суспільство - нерозривно пов'язаний з післяреволюційною ситуацією суспільних відносин, у сфері порядку і

прогресу. Цю напругу, сприйману суспільством як антагонізм і протиріччя, Конт намагається подолати своєю соціологією і об'єднати два полюси: порядок і прогрес. Прогрес без порядку є анархією, порядок без прогресу перетворюється на реакцію. У позитивній політиці порядок і прогрес є двома нероздільними сторонами реалізації одного принципу.

Англійський соціолог 19 ст. Герберт Спенсер (1820-1903) вважав, що державне управління і право є функціями соціального організму, які піддаються спеціалізації та диференціації в міру свого розвитку. У есе «Гріхи законодавців» Спенсер пише про величезну соціальну відповідальність юристів у сфері законодавства [22].

Головним їхнім недоліком він вважає уявлення про суспільство як про щось нескінченно пластичне, з якого за допомогою законів можна виліпити все. Така позиція, на думку вченого, тягне за собою тяжкі наслідки для суспільства.

Насправді суспільство – це організм, який функціонує і розвивається за своїми внутрішніми законами, і його законодавча реформа вимагає глибокого розуміння того, що насправді потрібно суспільству, а також ґрунтовної підготовки законодавців, якої вони не мають, як правило, не мають. Спенсер пише: «Ні в якому разі немає такої різючої різниці між складністю завдання і непередготовленістю тих, хто береться за його вирішення» [37].

Немає сумніву, що з усіх жахливих помилок, які допускає людина, найстрашнішою є те, що для того, щоб опанувати будь-яку професію, наприклад, шевця, потрібно довго вчитися, і єдина професія, яка не вимагає ніякої підготовки, є мистецтво створення законів для цілого народу.

Теорія Карла Маркса (1818-1883) і Фрідріха Енгельса (1820-1895) радикально відрізняється від попередніх теорій права. За Марксом, держава і право є знаряддям панування одного класу (буржуазії) над іншим (пролетаріатом). І право, і держава мають класову природу. Тому ні права, ні держави як соціальних інститутів не існувало в усі часи. Соціальний інститут

права має тимчасовий характер: він сам себе згасне, коли виконає свою історичну місію.

К. Маркс вважав державу знаряддям гноблення, з яким треба боротися всіма засобами і яке підлягає знищенню.

Незважаючи на певні помилки прихильників марксистської теорії права, вони зробили значний внесок у розуміння права: сприяли секуляризації та демістифікації права; дозволило розглядати його як звичайне явище суспільного життя, яке можна і потрібно спостерігати, як і інші сфери суспільства (культура, релігія тощо).

Важливу роль у розвитку соціології права відіграли дослідження видатного французького вченого Еміля Дюркгейма (1858-1917) про суспільний поділ праці. На думку Е. Дюркгейма, стан суспільства відображається на рівні розвитку права. Закон є «видимим символом», за яким легше визначити структуру суспільства та рівень колективної свідомості. Саме інститут права визначає всі суспільні відносини [33].

Право також має велике значення в теорії соціальної солідарності Дюркгейма. Отже, тип репресивного права характерний для суспільств, де панує механічна солідарність. Цей тип солідарності пов'язаний з нерозвиненим поділом праці, домінуючою колективною свідомістю та підлеглим становищем особистості по відношенню до колективу. Чим більше колектив домінує над індивідом, тим більше розширюється поле дій, які суспільство розглядає як злочини.

Це проявляється у верховенстві репресивного права, суть якого полягає в тому, що воно переслідує і карає індивідів за дії, які не відповідають колективній свідомості.

Суспільства з переважно органічною солідарністю характеризуються реститутивним типом права. Відновне право — це не стільки покарання, скільки побудова соціальної співпраці, об'єднання людей і відновлення справедливості. Воно організовує спільне життя і діяльність окремих людей.

Спочатку панувало репресивне право. За Дюркгеймом, давньоєврейське право було повністю репресивним, орієнтованим на покарання. Згодом з римського права репресивне право почало витіснятися сімейним, договірним, процесуальним і публічним.

Е. Дюркгейм досить ґрунтовно розглянув соціальний феномен злочинності, наголошуючи на тому, що вчинення злочинів є нормою для будь-якого суспільства, тобто є органічно властивим суспільству і поширеним явищем. Отже, соціальний факт неможливо оцінити як норму чи патологію на абсолютному рівні: історичний тип суспільства, соціальний контекст роблять його нормою чи патологією. Крім того, за Дюркгеймом, наявність злочинності свідчить про здоров'я соціального організму. Для нормального функціонування суспільства необхідний певний рівень злочинності [6]. Навіть у первісних народів, де індивідуальні принципи розвинуті дуже слабо, є злочин. Відхилення від колективної моделі поведінки є в будь-якому суспільстві. Е. Дюркгейм стверджував, що девіантність відіграє функціональну роль у суспільстві, оскільки девіантність і покарання девіантів сприяють усвідомленню меж того, що вважається прийнятною поведінкою, і відіграють роль факторів, які спонукають людей підтвердити свою підтримку моралі, порядок суспільства. Саме Е. Дюркгейм запропонував ідею аномії - соціального стану, що характеризується крахом системи цінностей, викликаним кризою всього суспільства і його соціальних інститутів, коли «старі норми» вже не існують. більше відповідають вимогам, не працюють, а новини сформульовані нечітко. У такі періоди слід очікувати різке збільшення кількості відхилень. Саме за теорією аномії можна охарактеризувати стан колишніх радянських республік після проголошення ними незалежності та переходу до умов ринкової економіки [29].

Велику увагу Е. Дюркгейм приділяє покаранню, розглядаючи його в історичному розвитку і в дусі функціоналізму як засіб задоволення колективної свідомості. Таким чином, спочатку кримінальне право і покарання були тісно пов'язані з релігією, але поступово суспільство

індивідуалізувалося, так що злочин проти особистості став найбільш караним.

Французький правознавець Леон Дюгі (1859-1928), спираючись на принцип детермінізму і соціологічного об'єктивізму, запозичений ним у Е. Дюркгейма, проголошує відмову від суб'єктивного в праві. «Кожне суспільство — це дисципліна, — пише він, — і оскільки людина не може жити без суспільства, вона може жити, лише підкоряючись певній дисципліні». Цю дисципліну складають соціальні норми, які трактуються Дюгі як правові норми, що регулюють зовнішні прояви людської волі. Л. Дюгі так визначає правовий порядок: «Під виразом «правовий порядок» я маю на увазі соціальний стан, який існує в даний момент відповідно до правових норм, які нав'язуються особам певної соціальної групи, а також до ситуацій, пов'язаних з правовими питаннями» [8].

На відміну від Дюгі, автор книги «Традиційні соціальні науки» Моріс Оріу (1859-1929) розвинув теорію інституту, яка базується на ідеї, що правові відносини є системою соціальної рівноваги, яка примиряє індивіда з суспільством. Критикуючи застарілі уявлення про наперед встановлений характер соціального порядку, Оріу розглядає порядок як явище, що поступово розвивається, де правові відносини виконують функцію гармонізації суперечливих особистих і колективних інтересів. Оріу розглядає право як тотальний регулятор, який врівноважує всі сфери життя суспільства.

Останнім часом величезної популярності набула концепція «живого права», розроблена творцем соціології права Євгеном Ерліхом (1862-1922), який закликав досліджувати походження права в суспільних об'єднаннях і існуючий в них порядок: « Щоб зрозуміти походження, розвиток і сутність права, необхідно спочатку вивчити порядок, який існує в суспільних відносинах. Причина невдачі всіх попередніх спроб пояснити право полягала в тому, що вони виходили з правових порядків, а не з цього порядку» [8]. Ерліх прямо стверджує, що право визначається суспільними відносинами.

Учений розглядає право як систему норм суспільного устрою, що регулює діяльність стихійно сформованих спільнот. Ці норми впливають із безпосереднього спостереження за життям, торгівлею, звичаями, звичками, організаційними та статутними положеннями різних асоціацій, як визнаних законом, так і ігнорованих або навіть заперечуваних ним. Відповідно до точки зору Ерліха, існує два рівні цього порядку: перший рівень становлять норми, що формуються в ході судової практики (норми рішень), другий - норми, що формуються в повсякденній діяльності людей (організаційні). Таке дублювання відображає реально існуючий дуалізм «книжного» права і «живого» права.

Живе право складається з «фактів права», поділених на чотири види. Дослідник має на увазі перший звичай, на основі якого регулювалося життя в первісних товариствах. Нові об'єднання переважно базуються не на звичаях, а на правових документах: договорах, законах, конституціях.

Другий вид - домінування - це юридичні факти, що породжують правовий статус, тобто сукупність прав і обов'язків фізичної особи.

Третій вид - володіння - відображає факт володіння і вільного розпорядження матеріальними цінностями і благами. Право приватної власності впливає з власності.

Документальні волевиявлення фізичної особи належать до четвертого виду, який є юридичним волевиявленням: договори, дарування, заповіти тощо.

Ерліх підкреслює, що прецедентне право завжди вивчало лише правові норми. Однак, щоб по-справжньому розкрити закономірності реального правового життя, необхідно вивчати реальне життя суспільства: «Вивчення живого права — це те, що потрібно для початку соціології права». Треба звернутися до вивчення конкретної юридичної практики, співвідношення влади і права, договорів і заповітів. Найважливішим джерелом інформації для соціології права, на думку Ерліха, є правовий документ: «Один погляд на сучасне правове життя показує, що в ньому панує не право, а ділові

документи». У документах під конкретними подробицями завжди розкривається типовий зміст, з якого можна зрозуміти живий закон. Взаємодія правових норм різного рівня — природних і побутових, права юристів і державного права — утворює «тканину» живого права, яке фактично регулює суспільні відносини [47].

Таким чином, вчений дійшов висновку про соціальну природу права. Він зазначив, що юриспруденція та юридична освіта відірвані від практики, а правові норми відстають від реального життя. Життя і поведінка людей набагато більше керується логікою розвитку громади, ніж правовими нормами. Отже, на думку Ерліха, вся юриспруденція може бути лише соціологією права.

Німецький юрист Герман Канторович (1877–1940) стверджував, що соціологічний підхід до вивчення права вимагає визнання як формального нормативного права, так і «вільного» права. Згідно з його уявленнями, соціологія права є теоретичною дисципліною, яка вивчає соціальну дійсність через узагальнення правових цілей. У цьому контексті соціологія права протиставляється догматичній юриспруденції, яка вивчає правові норми з боку змісту. Соціологія права не займається змістом норм: вона розглядає все право крізь призму ціннісного підходу. Правові норми є для нього суспільно корисними цілями, які є мірилом суб'єктивних інтересів. У своїй останній праці «Визначення права» він приходив до висновку, що право є сукупністю соціальних правил, які приписують зовнішню поведінку і вважаються справедливими [25].

Свою позицію щодо соціології права Макс Вебер (1864–1920) сформулював у праці «Економіка і суспільство». Предметом соціології права він вважав соціальні дії, раціональний зміст яких визначається змістом правових норм. На відміну від юриспруденції, яка цікавиться об'єктивним значенням правових норм, соціологія права вивчає їх суб'єктивне значення, на якому індивіди базують свої дії. Для Вебера право глибоко відрізняється від етики та моралі. Воно пов'язане з феноменом панування і формує

особливий феномен – «легітимний порядок» суспільства, який організовує відносну одноманітність соціальної поведінки людей за рахунок наявності в ньому «сенсу», сенсу, доступного для розуміння. Таке значення порядку, за Вебером, може бути емпіричним і нормативним. Нормативне значення — це виражене в правових нормах об'єктивне значення розпорядження. Об'єктивність нормативного значення передбачає універсальну обов'язковість правових норм для всіх народів. Емпіричне значення порядку не збігається з нормативним, воно значно ширше, оскільки містить усі суб'єктивні значення, які вкладають у нього індивіди. Саме емпіричний зміст порядку є предметом комплексної соціології права.

Характеризуючи соціологію права Вебера, Ж. Карбоньє зазначає: «Закон Вебера можна витлумачити так: прогресивна еволюція права йде в напрямку його раціоналізації, що включає все більшу спеціалізацію та бюрократизацію» [28].

Фердинанд Тьоніс (1855-1936), видатний німецький соціолог, опублікував понад 30 праць з проблем злочинності та 17 статей про аналіз злочинної статистики. Він виділив типи негативної поведінки, породженої умовами суспільства, і стверджував, що соціальні зміни, викликані еволюцією спільноти, її переродженням, спричиняють певні форми злочинності. Отже, він вважає, що визначення злочинності та класифікація правопорушень мають бути переглянуті відповідно до нових обставин, зокрема відповідно до процесів урбанізації.

Розслідуючи злочини, Тьоніс розрізняє фелонію та місдімінор – дві категорії караних діянь. Він визначає злочин як навмисне порушення правових норм, а правопорушення як навмисне чи ненавмисне відхилення від норм, визначених державним законодавством. Крім того, вчений виділив види злочинів залежно від психологічного стану злочинця та соціальних умов. Наприклад, він відрізняє шахраїв від злочинців (класифікація, що відповідає відмінностям у злочинах, які прямо чи опосередковано виникають із соціальних умов). До категорії шахраїв він зарахував злодіїв і шахраїв.

Останні усвідомлюють матеріальну мету свого злочину, тому розглядають протиправні дії як засіб її досягнення. Злочинці - це злочинці, засуджені за вбивство та інші насильницькі дії, палії тощо.

Вони діють поза нормами моралі, часто стають на шлях насильства, жорстокості, проявляючи природну інстинктивну волю, яку Тьоніс вважав характерною рисою суспільної поведінки.

Тьоніс підкреслив, що вирок має відповідати тяжкості злочину. Він закликав до вдосконалення кримінального законодавства, створення умов, які сприяють реабілітації злочинців.

Вчені вважають, що соціологічні дослідження в праві здійснюються на межі соціології та права, що існують такі суспільні явища, які не можуть бути досліджені в рамках самої юриспруденції, оскільки її ефективність виражається саме в дії на протиправні явища, на реальні відносини людей; що процес соціологізації юриспруденції передбачає розробку нових проблем, які неможливо вирішити в рамках правової концепції; що соціологія права є новим науковим напрямом у вітчизняному суспільствознавстві, який досліджує правову систему у зв'язку з життям і суспільною практикою.

Очевидно, що з цих положень авторів вже не можна зробити висновок про те, що соціологія права є окремою юридичною дисципліною.

Проте слід зазначити, що соціологія права є такою ж галуззю загальної соціології, як, наприклад, соціологія праці, соціологія релігії, соціологія політики, соціологія моралі, соціологія культури тощо. Об'єктом соціології права є правові явища та правові відносини, які є різновидом суспільних явищ і відносин.

Таким чином, соціологія права є частиною галузевих соціологічних теорій. Розглядаючи вихідні положення загально-соціологічної теорії, вона виходить із пріоритету суспільних відносин над правовідносинами та правовими нормами. Саме характер суспільних відносин, а не навпаки, визначає систему правових норм, ступінь їх порушення (дотримання), а також форму реагування суспільства на порушення.

2.2. Роль класиків соціологічної науки у становленні соціології права: М. Вебер, Е. Дюркгейм, К. Маркс, Т. Парсонс

Спираючись на сучасні уявлення про предмет, проблеми та когнітивні структури соціології права в різноманітних теоріях минулого століття та більш сучасних, визначено певні «вихідні положення», теоретичні конструкції, які стали визначальними для інституалізації соціології права. права та його еволюції, чітко розрізняються. Такі теорії зазвичай називають «класичними», найчастіше маючи на увазі вчення М. Вебера, Е. Дюркгейма, К. Маркса, Т. Парсонса. Неважко помітити, що «класичні теорії соціології права» базувалися на певних загальносоціологічних і навіть соціально-філософських парадигмах, які стали віхами в розвитку всього гуманітарного знання. Тому окремим предметом нашого огляду стане аналіз змісту цих теорій та визначення шляхів їх впливу на розвиток соціології права, особливо в контексті пошуку базової концептуальної моделі. побудова цієї наукової дисципліни [7].

Класична парадигма соціології права пов'язана з ім'ям видатного французького соціолога Е. Дюркгейма, який залишається однією з теоретичних основ сучасної соціології права.

На думку Р. Томасич, ідеї Е. Дюркгейм справив значно більший вплив на сучасну соціологію права, ніж теоретична спадщина М. Вебера. Це особливо стосується вивчення ролі соціальних конфліктів у соціальних відносинах, доктрини покарання, зв'язку між правом і формами суспільних відносин, поняття аномії тощо. Але важливість вчення Е. Дюркгейм полягає не тільки у формулюванні фундаментальних положень сучасної соціології права, а й у тому, що він зробив для становлення соціології як науки. «Соціологія Дюркгейма і соціологія як наука взагалі, зазначав П. Лакомб, майже синоніми» [24].

Наприкінці ХІХ століття в соціологічній науці безперспективність класичної позитивістської парадигми та необхідність виявлення

альтернативних шляхів побудови соціологічної теорії, здатної відтворити специфіку суспільства, його відмінність від об'єктів дослідження в природничих науках, стали очевидними. Тому соціологічна теорія Е. Дюркгейма спирається на певну модель «соціологічного методу», що дає уявлення не тільки про специфіку пізнавальних засобів, а й про предмет соціологічної науки.

Закладаючи основи «соціологічного методу», Дюркгейм відстоює необхідність його поширення на інші суспільні науки, які поступово, у міру того як основою синтезу своїх висновків стає соціологічний метод, перетворюються на тип соціологічної науки. Такий підхід був характерний для соціології кінця 19 - початку 20 століття і отримав назву «соціологічний імперіалізм». Це свідчить про домінування уявлень про соціологію як про «науку наук», тобто про універсальну теоретичну дисципліну, яка, вивчаючи суспільство в цілому, повинна бути основою всіх соціальних і гуманітарних наук. Проте з цим пов'язана відсутність спроб визначити статус соціології права, можливість існування якої Дюркгейм ніколи не обговорював, виходячи з оцінки соціології як «тотальної соціології наук», яка поглинає теоретичні проблеми юридичних наук [13].

Визначаючи специфіку соціального і, отже, сутність предмета соціології, він спирається на теорію «колективних уявлень», яка стає для нього основою для побудови як епістемології, так і онтології соціології.

Соціологія повинна вивчати «соціальні факти», які є «продуктом колективних уявлень» і помітно відрізняються від індивідуальних біологічних чи психологічних явищ, оскільки мають ознаку «примусу колективних уявлень» на індивідуальну свідомість.

Велике значення мав висновок Дюркгейма про необхідність вивчення соціальних груп, які є «основним субстратом соціального життя, а також функціональної взаємодії індивіда і груп, в яких реалізуються причинно-наслідкові зв'язки соціальної дійсності». Е. Дюркгейм визнає «солідарність» як «фундаментальний соціальний факт», який у своїй еволюційній моделі

набуває іншої природи. У примітивних суспільствах існує «механічна солідарність», як солідарність «спільноти соціальних ознак», у розвинутих суспільствах — органічна солідарність, заснована на суспільному поділі праці. Так соціальність («солідарність») визначає зміст інших соціальних фактів.

У праці «Суспільний поділ праці» (1893 р.) Е. Дюркгейм досліджує відповідність між формами соціальності та видами права. «Зовнішнім і видимим проявом соціальної солідарності (тобто форми соціальності) є право, яке дає змогу виявити мінливість соціальної солідарності у її відображенні в праві». Отже, походження мінливості права слід шукати в його зв'язку з формами солідарності. Перш за все, Е. Дюркгейм розрізняє закон, що відноситься до «механічної солідарності», або солідарності через тотожність, до відсутності різноманітності, і закон, який стосується «органічної солідарності», або солідарності через різноманітність. Перший вид представляє «кримінальне право», другий - сімейне, процесуальне, договірне, конституційне право. Фактично так виникають два різних типи правового регулювання, що базуються на різних формах соціальності (солідарності) і мають якісно різні типи санкцій (хоча при цьому зберігається їх спільна риса – «організованість», яка загалом відрізняє право від моралі, як «правила з нечіткими та дифузними санкціями»). Право, що відповідає «механічній солідарності», має репресивний характер санкцій (тобто пов'язані з позбавленням волі, майна, є обтяжливими для людини тощо), а закон «органічної солідарності» має відновні санкції. (тобто забезпечують відновлення прав, власності, повернення відносин до «нормального вигляду») [35].

Розвиток суспільства відбувається як перехід від механічної солідарності до органічної, що супроводжується співіснуванням репресивного та відновного права. їхня боротьба визначає істотні риси конкретно-історичної еволюції правових систем. Зокрема, Дюркгейм розглядає трансформацію функцій держави, яка з розвитком органічної

солідарності «все менше і менше керує» і «адмініструє все більше і більше», відновне право витісняє каральне право. Цей процес має важливе соціальне значення: члени суспільства перестають бути «об'єктами втручання» держави, стаючи рівноправними партнерами, наділеними широкими правами контролю за виконанням державою своїх обов'язків щодо громадян.

Наступна класична парадигма соціології права пов'язана з ім'ям М. Вебера, для якого соціологічний аналіз права був не тільки можливістю застосування розробленої ним загальної теорії, але важливим елементом її побудови.

Т. Парсонс зазначав, що «стрижнем соціологічного вчення Вебера є його соціологія права». Водночас А. Хант стверджував, що соціологія права Вебера є найважливішим внеском у становлення соціологічного руху в юриспруденції.

Найважливішими елементами соціології права Вебера є:

- а) концепція панування через використання раціональних державних апаратів, правил чи законів є важливою формою законного панування;
- б) вчення про взаємодію політичних структур і права;
- в) вчення про взаємодію права та економічної системи;
- г) поняття соціальної ролі професійних юристів [4].

Сам принцип «розуміння» є для пана Вебера вирішальним критерієм для визначення сфери соціології та відокремлення сфер, принципово недоступних соціологічному аналізу. «Для соціології об'єктом пізнання є саме змістовий зв'язок поведінки». Тому «дія існує як поведінка, спрямована на певний концептуальний сенс, і є дією одного або кількох індивідів». Це визначає поле соціологічного аналізу правового життя. «Оскільки» право стає об'єктом дослідження соціології, останню цікавить не логічно перевірений «об'єктивний» зміст правових принципів, а дії (поведінка) індивідів, серед детермінант і результатів яких значне місце займає займається уявленнями людей про «сенс» і «смысл» тих чи інших правових принципів». Стверджуючи необхідність вивчення права таким чином, щоб

воно стало «значущим» для осіб, які в ньому справді орієнтуються у своїй діяльності, Вебер виступає проти свого підходу до вчення про право, яке базується на його «позитивному значенні». Проте важливо пам'ятати, що принцип «розуміння» визначає шляхи пізнання права, а не його характеристики як реальності. Реальність є гнучким, його можна вивчати іншими когнітивними засобами, тобто Вебер не поділяв «пансоціологізму» деяких своїх сучасників і визнавав має юриспруденцію як науку про право, яка надає принципово іншого змісту правовій дійсності.

Виділяючи «соціальну дію» як елементарний соціальний факт, вихідну точку соціального існування, Вебер проводить суттєво важливу диференціацію між типами соціальної дії. Він вказує на існування чотирьох із цих типів; а) об'єктивно раціональний; б) ціннісне обґрунтування; в) афективний; г) традиційний [51]. Ці типи розташовуються за зростанням ступеня раціональності, що відображає роль раціоналізації як найбільш узагальненої ознаки суспільного прогресу в цілому (точніше, західного типу розвитку). Він називає «формальну раціональність» вищим виявом раціоналізації, яка є найсуттєвішою відмінністю сучасного суспільства від традиційного («архаїчного»).

Концепція домінування Вебера фактично впливає з його інтерпретації «іншої орієнтації» як істотної характеристики соціальної дії. «Панування, — писав він, — це шанс зустріти покору певному порядку». Тобто панування — це взаємне очікування: того, хто наказує, щоб його наказ виконувався, і того, хто повинен підкорятися, щоб наказ мав бажаний характер. Залежно від «мотивів» (суб'єктивного змісту) підпорядкування домінуванню може мати різний характер: «а) обумовлюватися інтересами, тобто об'єктивними раціональними висновками про діяльність; б) зумовлені звичкою; в) мати афективну основу, тобто спиратися лише на особистісні схильності суб'єктів» [29].

Ця загальна, тобто абстрактна, методологічна модель типології панування дає змогу визначити зв'язок між видами панування та правом.

Вебер визначив існування кількох типів права, яке може бути раціональним або ірраціональним, мати формальну або змістовну орієнтацію. Право стає раціональним за умови, якщо в його дії керуються загальними правилами, обставинами справи. Логіко-формальне право є вищим типом формально раціонального права.

Одним із ключових моментів вчення М. Вебера була теза про «раціональний характер» правових інститутів у сучасному західному суспільстві. Він стверджував, що в розвитку права та відповідних політичних і правових процедур слід розрізняти кілька етапів, від «харизматичного правового вираження через посередництво «правових профілів» до найбільш розвинутого етапу, де відбувається «систематичний розвиток права і професійне здійснення судочинства особами, які пройшли для цього спеціальну підготовку та володіють формально-логічними методами мислення».

Основою домінування на цій стадії є цілеспрямована раціональна дія, тобто її інтересна мотивація робить домінування «легальним». Загальна характеристика розвитку суспільства (держави) на такій стадії полягає в тому, що суб'єкти підкоряються встановленим "законам", а не індивідам. Цей тип підкорення є універсальним і поширюється не лише на керованих, але й на правителів, які повинні діяти відповідно до жорстко визначених формальних і раціональних правил. Саме принцип «формально-правової безпеки визначає сутність правової держави» як однієї із засад сучасного суспільства як системи формальної раціональності [37].

Вебер визнає бюрократію класичним або «найчистішим» типом правової держави, яка ніколи не існує як соціальна сукупність, а завжди поєднується з іншими політичними та правовими явищами: монархією, представницькою демократією тощо. Однак саме бюрократія підходить до формальних і раціональних форм економічного життя, які визначають західний тип суспільства з кінця 19 століття. «Бюрократія керує знаннями, це її специфічний раціональний характер». За своїм змістом бюрократія є

діяльністю «управлінської машини», яка складається з чиновників, які: 1) є особисто вільними і підкоряються лише комерційному обов'язку; 2) мати стабільну ієрархію обслуговування; 3) мати чітко визначену формальну юрисдикцію; 4) працювати на специфічній основі, тобто в принципі на основі вільного вибору відповідно до певної кваліфікації; 5) одержувати систематичну грошову винагороду; 6) розглядати свою службу як єдину чи основну професію; 7) планувати свою кар'єру — «просування» або за стажем, або за здібностями, незалежно від посади (оцінки) керівництва; 8) робота в повному «відокремленні засобів управління» і без присвоєння службових посад; 9) підпадають під дію єдиних дисциплінарних норм і контролюються» [45].

Проте діяльність «управлінської машини» залежить не лише від раціональних правил – «прав», а й від політичних цінностей, які визначають загальний напрям функціонування та розвитку бюрократії. Інтеграція політичних цінностей в управлінські процедури (правило) здійснюється політичними лідерами (лідером). Тобто він визнавав можливість (і в деяких аспектах важливість) доповнення правового правління традиційним чи навіть харизматичним. Його політичний ідеал становила така держава, яка органічно поєднувала в собі «бюрократію» як раціональний механізм здійснення влади, політичного лідера, який володіє «харизмою» і вміє виражати близькі і зрозумілі народу політичні цінності, і інститути представницької влади (парламент), які є «критичними і контролюючими» по відношенню до бюрократії.

«Відродження» марксизму в 70-х роках ХХ ст. викликали дискусії про значення марксистської парадигми в розвитку соціології права.

Окремі висновки та оцінки правових явищ займали досить незначне місце в працях Маркса і Енгельса, що дозволяло окремим західним авторам повністю заперечувати існування марксистської парадигми. Так, П. Горст вважав, що «марксистська соціологія права неможлива».

Сучасні західні марксистки також відзначають відсутність у Маркса цілісної концепції права і, тим більше, «відсутність будь-якої політико-правової теорії», за допомогою якої можна було б досліджувати безпосередні проблеми розвитку держави і права.

Дослідження теоретичної спадщини Маркса і Енгельса, що проводилися в радянські часи, особливо активно в 1960-1980-х роках, базувалися на принципово інших оцінках. Домінуюче намагання було знайти в «класиках» пряму відповідь на сучасні теоретичні питання, яка б загалом відповідала ідейно-методологічним орієнтаціям офіційного суспільствознавства на догматизацію та схематизацію марксизму.

У зв'язку з цим доцільно згадати ті теоретичні дискусії щодо застосування марксистської теорії для тлумачення правових питань, які точилися в перші роки Радянської влади і були започатковані практичними потребами політичного розвитку та правової системи нової стан. Так, Д. Могеровський підкреслював, що класики не створили повної і цілісної соціологічної концепції права, але слід використовувати той «метод», який вони застосували до аналізу суспільного життя («діалектичний, класовий, прагматично-політичний, історико-матеріалістичний») [31].

Інший тогочасний автор І. Ільїнський зазначає: «Засновників марксизму питання права цікавили лише як практичні питання, а взагалі право і законність повертаються до епохи диктатури пролетаріату» [10].

Тому, очевидно, варто прислухатися до оцінки сучасного вченого, який ніколи не заявляв про свою приналежність до «марксистів». Ж. Карбоньє вважає, що «марксизм створив соціологію права, яку він рішуче протиставляє буржуазній соціології права. Можливість розгляду марксистської соціології права як реального явища він пов'язує з трьома фундаментальними диспозиціями: а) методологією історичного матеріалізму; б) навчання класовій боротьбі; в) доктрина смерті держави».

Сутність «історико-методологічного» розуміння права полягає в його трактуванні як надбудови по відношенню до економічної структури

суспільства, яка є «базисом» і визначає основну лінію причинно-наслідкових зв'язків правової надбудови. Перетворення економічної структури на внутрішній момент політико-правових інститутів є формуванням сутності права. Тому «основною причиною всіх соціальних змін є зміна способу виробництва та обміну». У дослідженнях Маркса з політичної економії право виступає найчастіше як засіб вираження та реалізації відносин виробництва та обміну товарів. У марксистській моделі «базису - надбудови» ідея детермінізму, як основи їх взаємодії, доповнюється ідеєю «зовнішньої незалежності» надбудови, що пояснює можливість впливу інших соціальних факторів на закон і зворотний вплив закону на базу.

Наступним основним положенням є теза про класову природу права та роль класової боротьби в правовому розвитку. Поділ суспільства на класи створює ситуацію, коли «економічно панівний клас» ставить усі елементи надбудови на службу своїм «інтересам» і, перш за все, праву і державі. Тобто право стає системою норм, нав'язаних суспільству правлячим класом через державний примус, який є нічим іншим, як апаратом насильства одного класу над іншим. Право — це «воля класу, ... зміст якої визначається матеріальними умовами» існування цього класу, перетворена в закон. Проте, робить висновок К. Маркс, «класова боротьба неминуче веде до диктатури пролетаріату». Саме вчення про диктатуру пролетаріату стає, за словами В. І. Леніна, стрижнем політико-правової теорії марксизму. Це мала бути публічна влада пролетаріату, яка ґрунтується на насильстві і не обмежена ні законами, ні законом, але в своєму розвитку втілює головну лінію політико-правового розвитку — заміну держави «владою» народ самим народом». «Суспільство, - писав Енгельс, - ...яке організує виробництво на основі вільного і рівноправного об'єднання виробників, відправить державну машину на належне їй місце в музеї, поряд з прядкою і бронзовою сокирою». Отже, право як соціальний інститут «вмирає» [43].

Такою є загальна схема марксистської концепції права, яка не була використана її творцями для створення власне соціології права, оскільки

метою їх наукових досліджень була не академічне, а практично-політичне — «обґрунтування всесвітньо-історичної ролі пролетаріату». Однак цю концептуальну схему вже використовували Маркс і Енгельс для аналізу певних проблем, які, у світлі сучасних уявлень, належать до сфери соціології права. Наприклад, це дослідження проблем правосвідомості, особливостей «правового світогляду», ролі права як чинника економічних процесів тощо. З часом марксистська соціологічна концепція розвивалася і завершувалася, ставши одним із теоретичних джерел сучасної соціології права.

З середини ХХ ст., за словами К. Девіса, поняття «структурний функціоналізм» стало «синонімом соціологічної теорії». Отже, саме структурно-функціональний підхід став домінуючою теоретичною парадигмою соціології права, створивши її категоріальне ядро та стиль пізнання та тлумачення правової реальності. Створення цієї парадигми пов'язують з ім'ям Т. Парсонса та його прихильників (головним чином Р. Мертона). Уявлення Т. Парсонса про значення теорії ґрунтуються на трактуванні соціологією реальності як найбільш складного і заплутаного об'єкта, пізнання якого неможливе без введення абстрактних категорій, які у своїй логіці відтворюють сутнісні зв'язки дійсності і дозволяють виявляти суттєві зв'язки реальності, щоб «організувати» наші уявлення про них. Його аналіз системних зв'язків суспільного буття став своєрідним підсумком розвитку соціологічної теорії до середини ХХ ст., досить чітко визначив шляхи її подальшого розвитку. Авторитет структурного функціоналізму багато в чому пояснюється тим, що його основні положення відповідали тим уявленням про суспільство, які формувалися вже на етапі визначення дисциплінарної специфіки соціологічного знання. У цій парадигмі суспільство розглядається як об'єктивна реальність, що складається з взаємопов'язаних і взаємозалежних частин, розвиток і функціонування яких можна виявити лише «зсередини», тобто стійкі зв'язки між соціальними фактами утворюють соціальні структури, які визначають «соціальні дії». Для Т. Парсонса та його наступників проблеми методології дослідження правової

реальності органічно входили до загальної методології аналізу, але були надзвичайно важливими через важливість нормативних структур для суспільства [29].

Нормативна структура є важливою ознакою суспільства. Аналізуючи цю структуру, Т. Парсонс виділяє чотири субординовані елементи: цінності, норми, колективи (спільноти), ролі. Цінності - це загально визнані уявлення про бажане суспільство. Соціальні норми (а право в позитивному сенсі є їх найважливішою частиною) є результатом застосування фундаментальних цінностей до конкретних умов функціонально диференційованих спільнот або підсистем суспільства. Спільноти (колективи) формують моделі поведінки в конкретних ситуаціях (наприклад, серед бюрократії, військових тощо), а ролі є нормативними очікуваннями належної поведінки певних індивідів як членів суспільства.

Хоча нормативні структури формують статику суспільства, Т. Парсонс пов'язує з ними соціальні процеси. Через зміст норми є контрольованими цінностями, норми контролюють колективи, а вони визначають соціальні ролі. Саме контрольні функції вносять порядок і внутрішню організованість нормативної структури, за допомогою яких ця структура визначає ступінь і форми соціальних змін у суспільстві.

2.3. Вплив досліджень американських соціологів на становлення наукового апарату соціології права

Розвиток соціології права в США має свої недоліки. Це стосується як методології та методів застосування соціології до права в цілому, так і до окремих його галузей.

Перш за все, дослідники цієї країни прагнуть оновити методологію науки, вирішити накопичені проблеми та прагнути впровадити сучасні технічні засоби.

Такий дослідницький процес тривав недовго. Значні успіхи в США в поширенні конкретних соціологічних досліджень у галузі кримінології, конфліктології, а також у сфері вивчення факторів законодавчої, судової та адміністративної діяльності.

Характерно, наприклад, що в рамках соціології права проведені дослідження глибоко аналізують діяльність присяжних у країні, залежність судового рішення від психічного стану судді, його настрою, впливу на нього. соціального походження магістратів на винесені рішення, поведінку поліцейських, соціальне походження адвокатів США, стиль їхньої діяльності.

Поряд із подібними дослідженнями, діяльність науковців у галузі методології активного впровадження таких підходів, як системно-структурний, структурно-функціональний, логіко-семантичний, соціально-психологічний та ін. в США посилюються соціально-правові процеси [32].

Цей образ особливо характерний для сучасного американського суспільства, в якому широко застосовуються наукові пояснення. Слід зазначити, що найчастіше вони здійснюються на замовлення державних структур, а також установ і приватних підприємств з метою вирішення цілком конкретних завдань.

Відмінною рисою американської теорії права є її плюралізм. Тому виділити з нього одну домінуючу концепцію не можна, виходячи з такої позиції в науці складається досить специфічна ситуація. Його суть зводиться до того, що найбільш прийнятним підходом є запозичення концептуальних схем з різних теорій і злиття різних методів у модифікованому вигляді.

Самі американські дослідники визнають, що на відміну від країн, де теорія права знаходиться під впливом єдиної концепції, американська правова думка постає досить мозаїчною як раціональною, емпіричною, позитивістською, реалістичною, моралістською, індивідуалістською.

Водночас вони вважають, що таке поєднання не є негативним критерієм, оскільки така «система» методологічних прийомів пояснюється тим, що американські юристи та соціологи аналізують і застосовують правові

теорії та методи не абстрактно, а з урахуванням історичний розвиток правової системи, національні традиції та потреби практики

В американській соціології права використовуються різні підходи: позитивістський, природно-правовий, екзистенціалістський, соціологічний. І все ж перевага віддається останньому.

Така ситуація пояснюється тим, що соціологічний підхід до пізнання правових явищ сам по собі розширює тематичне поле самого дослідження.

Водночас завдяки досягненням загальної соціології збагачується технологічна та процедурна основа дослідження. І, нарешті, розширює міждисциплінарний дослідницький обмін у сфері розробки понять, методів і засобів пізнання змісту правових явищ і процесів [19].

Тому в США соціологічний підхід називають інструментальним. І це далеко не випадково.

По-перше, у ній творчо розглядається головне завдання теорії права: сформулювати, по можливості, струнку систему правових понять, яка б допомогла як офіційним особам, так і пересічним громадянам ефективніше використовувати право.

По-друге, правові норми та інститути розглядаються насамперед під призмою ефективності в досягненні цілей, поставлених верховною владою, а саму ефективність (на думку інструменталістів) необхідно досліджувати в її соціальному розкладанні, наприклад, на рівні досягнення суспільно корисних благ з мінімальними витратами засобів і зусиль.

По-третє, цей підхід виявився значною мірою орієнтованим на використання сучасних методів управління. Йдеться, насамперед, про більш раціональне та гнучке застосування інформаційних технологій, про встановлення оптимальних засобів контролю за поведінкою, про використання соціологічного інструментарію для перевірки ефективності стандартів як на етапі законодавства, так і на етапі впровадження.

Значний вплив на становлення та розвиток американської соціології права мав Питирим Сорокін (1889 - 1968). Американський вчений вважається

видатним соціологом ХХ століття, чії фундаментальні праці «Сучасні соціологічні теорії», «Соціальна та культурна динаміка», «Злочин і кара, акт і винагорода», «Соціологічні теорії сьогодні» зберігають свою актуальність навіть сьогодні.

На думку П. А. Сорокіна, соціологія - це наука, що вивчає поведінку людей. Учений вважає, що це теорія соціальної поведінки, яка базується на психофізіологічних механізмах рефлекторного типу (дія – реакція).

У зв'язку з цим важливо відзначити соціологічно-правовий аспект міркувань вченого. У своїй збірці «Злочин і кара, вчинок і винагорода» П. Сорокін виділив у поведінці людей три основні типи дій – реакцій [5]:

- 1) дозволені дії - відповідні реакції;
- 2) рекомендовані дії - винагороди;
- 3) заборонені дії - покарання.

Важливо також відзначити, що він розділив всю соціологію на загальну і спеціальну. Загальна соціологія, за П. Сорокіним, — це вчення про родові властивості, зв'язки та закономірності соціокультурних явищ. А спеціальні соціології - це теорії структури, а також динаміки відповідного класу соціокультурних явищ, які вивчаються в їх родових і повторюваних зв'язках.

Це, наприклад, аграрна соціологія, економічна соціологія, соціологія мистецтва, соціологія війни, соціологія права тощо.

Слід зазначити, що, характеризуючи соціологію, П. Сорокін звернув увагу на роль у ній соціальної генетики, як важливого структурного компонента: вчений включив до неї вчення про виникнення та розвиток інститутів права.

Іншим видатним представником соціологічної думки США є Р. Мертон. Як теоретик функціональних систем, він зосереджує свої зусилля на вивченні явищ, що виникають через напруженість і протиріччя суспільного життя.

Саме в цьому сенсі Р. Мертон вплинув на розвиток соціології права. Свої ідеї щодо цієї проблеми він виклав у працях: «Соціальна структура та аномія», «Явні та латентні функції» [42].

За його словами, соціальна аномія — це особливий морально-психологічний стан свідомості, що характеризується порожнечою ідеалів і розкладанням моральних цінностей. Причиною аномії є протиріччя між пануючими в суспільстві індивідуалістичними «нормами-цілями» культури (прагнення до багатства, влади, успіху, які виступають як особисті мотиви) та існуючими інститутами, засобами, санкціонованими для досягнення цих цілей. На думку Р. Мертона, вони практично позбавляють більшість американців можливості досягти своїх цілей легальним шляхом. Це протиріччя лежить в основі злочинності та апатії в житті.

Р. Мертон поділяє всі види соціальної поведінки (залежно від того, приймає людина культурні норми чи ні) на п'ять типів індивідуальної адаптації:

- 1) конформізм, коли повністю сприймаються соціальні цілі суспільства та засоби їх досягнення (спокійні та законослухняні громадяни);
- 2) інноваційність, коли приймаються соціальні цілі, а не методи їх досягнення (рекет, підробка, крадіжка, зловживання);
- 3) ритуалізм - Соціальні цілі не розуміються, але методи їх досягнення священні і непохитні (егоїзм, підробки, махінації тощо);
- 4) ретритизм - Заперечення обох (анархізм, бродяжництво, наркоманія);
- 5) заколот, повстання – заміна першого і другого (радикалізм, боротьба за свободу, політичний тероризм тощо) [2].

Такий мертонівський підхід до гостросоціальних підходів все більше привертає увагу теоретиків і практиків соціології права.

Цікаві погляди на регіон має американський дослідник Н. Смелсер. Він приділяв увагу аналізу негативного відхилення від норм (наприклад, закону)

поведінки індивіда (девіантної поведінки). Вчений спеціально вивчає таке явище.

На думку Н. Смелсера, девіація є антитезою конформності. Так, він зазначає, що девіантність визначається відповідністю або невідповідністю дій соціальним очікуванням. Водночас Н. Смелсер характеризує девіацію як поведінку, яка розглядається як відхилення від схвалених певною групою норм і тягне за собою певні санкції, у тому числі покарання.

Р. Паунд (1870 - 1964) вважається одним із засновників американської соціології права. Він одним із перших по-справжньому поставив питання про аналіз права в його соціальному контексті, в конкретній практиці, а не так, як це представлено в теорії та підручниках [37].

Вчений дотримується точки зору, що право слід розглядати як засіб соціального контролю. Паунд аналізує соціальний контроль через загальну соціологічну теорію. Крім того, він зазначає, що завдання соціології права полягає у з'ясуванні та аналізі соціальних результатів законодавства, а також соціальних змін, які, у свою чергу, викликають зміни в законодавстві.

Звертає увагу на необхідність відповідності правотворчості економічним умовам, що формуються в суспільстві.

Водночас американський вчений наголошує на необхідності діяльності юристів і особливо суддів, від яких значною мірою залежить застосування права.

Р. Паунд і його прихильники оцінювали право з точки зору емпіричного досвіду, при цьому суб'єктивна позиція суддів розглядалася ними як вирішальна основа законності того чи іншого акта, його відповідності вимогам закону.

Висновок, до якого приходять прихильники інструменталізму, має далекосяжні наслідки для концептуальних позицій вирішення проблем законодавства та правосуддя. Пропонуючи розширення судового впливу, вони також визнають право здійснювати регулювання за власною ініціативою в рамках судової влади.

Прихильник Р. Паунда О. Холмс розвинув положення про те, що практична доцільність має вирішальне значення в судових справах. Лише це право, продовжує міркувати американський учений, укладено в судових рішеннях, а правосвідомість судді базується не на суворому дотриманні закону, а на з'ясуванні його доцільності [40].

По суті, таке тлумачення проблеми означає, що думка тих, хто застосовує положення закону, ставиться вище конституції.

Подібна концепція права, яка тією чи іншою мірою була започаткована Р. Паундом, незалежно від його бажання. Це широко відкрило двері для реалізації концепцій, екстремізм яких він сам критикував.

У реалістичному розумінні соціології права США можна виділити два напрями: крайній (Д. Франк, Т. Арнольд, Р. Тейлор та ін.) і поміркований (К. Ллевелін, Н. Херлен та ін.). На думку реалістів, необхідно вивчати не позитивний зміст закону, а лише його дію [48].

У той же час справжня цінність права залежатиме від ступеня розвитку самої юридичної техніки і від ступеня розвитку різних форм правозастосування.

Концептуальна позиція реалістів у стислій формі зводиться до таких положень: право не зупиняється, воно постійно розвивається і створюється судом; право є певним засобом здійснення суспільних функцій; суспільство розвивається швидше, ніж існуюча в ньому правова система; у судовій практиці вітається наявність обмежень на вільне використання права, оскільки створюється розрив між реальним та ідеальним, а традиційні тлумачення справедливості та права не зовсім надійні.

Таким чином, незважаючи на суперечливий характер і властиві недоліки соціології права в США, остання позитивно вплинула на перегляд певної кількості консервативних традицій, зокрема в теорії та методах пізнання права. У своїх працях її прихильники показали межі правових стандартів як засобу визначення судових рішень, насамперед, у недостатньо обґрунтованих та оскаржених судових справах.

Поряд з аналізом цієї проблеми вчені зі США запропонували свої способи надання судовим рішенням більшої передбачуваності, виявили цінні методи пошуку та прийняття таких рішень. Вони підкреслили важливість розгляду всієї системи факторів правового процесу (правових і неправових), а також необхідність бачити соціально-економічну основу правових рішень.

2.4. Сучасний стан розвитку соціології права

У 1960-х роках почали окреслюватися контури нової теоретико-пізнавальної ситуації в соціології права. Структурний функціоналізм, який був визначальним методом теоретизування в цій галузі протягом повоєнного періоду, все частіше піддавався критиці за його неспроможність розкрити мінливі моменти правової реальності. Зростало розчарування перед можливостями емпіричного підходу, який отримав широке поширення, претендуючи на лідерство соціології права. У політико-правовому світі виникають нові тенденції, які хвилюють як Захід, так і Схід, вимагають нового теоретичного та пізнавального інструментарію. Іншими словами, можна сказати, що в 1970-1990-х роках розвиток соціології права визначався двома групами факторів. По-перше, урізноманітнення політико-правового життя, поява нових правових та «інтраправових» інститутів, зміцнення інститутів громадянського суспільства та загострення проблеми їх взаємодії з державою та інші обставини свідчили про появу нове соціальне середовище для правоохоронних органів. По-друге, криза «соціологічної думки», тобто неадекватність панівної парадигми новим потребам знання та практики, започаткувала моралізацію теоретичних основ суспільних наук, розквіт мікросоціологічного підходу в його різноманітності. форм, а також сумнів у класичних парадигмах у соціальних науках [43].

На початку 1960-х років, за словами В. Евана, кілька течій соціології права поступово інституціоналізувалися в дослідницькі парадигми: рольовий

аналіз, організаційний аналіз, нормативний аналіз, інституційний аналіз і методологічний аналіз.

Аналіз ролей значною мірою спирався на дослідницьку традицію професійних спільнот, маючи чітко виражений емпіричний характер. Предметом дослідження були «судові кадри», тобто професійні групи, які виконують ключові функції в системі правосуддя. Якщо в методологічному аспекті такі дослідження, як правило, відповідали стандартам соціологічного дослідження професій, то в теоретико-методологічному аспекті були різні концептуальні основи (наприклад, для Т. Парсонса професія юриста існувала як частина механізму соціального контролю, Р. Дарендорф досліджував шляхи формування правового класу через призму конфлікту та ін.).

Організаційний аналіз ґрунтувався на твердженні про те, що будь-яка правова система має певні організаційні структури (судова система, законодавчі органи, адміністративна система тощо) для реалізації своїх функцій. Існує певна відповідність між характером цих організаційних структур, позитивною правовою системою та поведінкою всіх суб'єктів правовідносин. Неважко помітити, що в основі цього підходу лежить проблематика і методологія соціології організацій.

Нормативний аналіз, хоч і зовні схожий на «доктринальний» аналіз судової практики, мав дещо інший об'єкт і предмет дослідження, ґрунтувався на використанні іншої методології. Ці дослідження зосереджувалися на взаємодії правових норм із ціннісною структурою суспільства, а також із соціальною диференціацією суспільства. При цьому виділяють два рівні аналізу: з одного боку, на рівні культури суспільства в цілому, а з іншого боку, на рівні соціальної організації суспільства. Саме в рамках нормознавчого аналізу досліджувалася проблема впливу соціальних змін на правовий прогрес, тобто суспільний механізм правотворчості (нормотворчості) [26].

Інституційний аналіз розкриває роль права як одного з регуляторів соціальної взаємодії. Його появі передувала певна традиція інституційної

методології в соціальних науках (наприклад, М. Оріу та ін.), але безпосереднім теоретичним чинником виникнення цього напрямку досліджень стала концепція парадигми структурно-функціонального аналізу. Т. Парсонс зазначав, що для виконання законом такої функції необхідно вирішити чотири завдання: легітимізацію норм, їх тлумачення, застосування санкцій, визначення юрисдикції. Водночас необхідна взаємодія права та інших соціальних інститутів. Так виникає проблемне поле інституціонального аналізу в соціології права.

Методологічний аналіз мав на меті дослідження шляхів і процедур використання окремих соціологічних методів і технік у дослідженні правових явищ. Важливим «зрізом» такого аналізу стало визначення основного напрямку соціально-правових досліджень, тобто типів праворозуміння, що є їхньою теоретичною світоглядною основою.

Структурування соціології права протягом цього періоду відбувалося не лише відповідно до теоретичних та ціннісних орієнтацій, але й відповідно до регіонального аспекту, під впливом конкретних потреб, які ініціювали теоретичні та емпіричні дослідження соціологами права в різних частинах світу.

У 1960-1970-х роках, за словами А. Подгурецького, сформувалося декілька шкіл соціології права: скандинавська, італійська, американська, радянська та польська.

Скандинавська школа, маючи таких засновників як А. Хегерстрем, В. Лундстод, К. Оліверкрон, Т. Гейгер, А. Роуз, перебувала на досить високому рівні теоретичних і емпіричних досліджень. Основними є питання соціального змісту правосуддя, особливості реалізації правових норм у різних соціальних умовах, проблеми соціально-психологічного сприйняття права тощо.

Для італійської школи (Р. Тревез, А. Пачені, Дж. Мартіноті, Е. Моджондо) характерна орієнтація досліджень на практичні потреби розвитку правової системи, в першу чергу судової системи [25].

Американська школа (Д. Скольник, Е. Шур, Д. Рискан та ін.), посідаючи провідні позиції, вирізнялася значним розмахом таких досліджень та їх впливом на діяльність правових інститутів. На думку Р. Коттерела, саме американська школа виявилася найбільш розвиненою як у проблематиці, так і в плані теоретичних узагальнень [33].

Польська школа багато в чому унікальна. Її інституціоналізація припадає на післявоєнний період, коли в суспільних науках панувала «єдина наукова методологія» — марксизм, збереження якої розглядалося політичною владою як важлива умова стабільності.соц. Саме в ці роки польські дослідники (А. Подгурецький, Ю. Горецький, М. Боруцька-Арктова, З. Зембінський та ін.) здійснили емпіричні дослідження, що відрізнялися новаторською проблематикою та методологічною глибиною. Узагальнюючи емпіричні матеріали, польські дослідники дійшли важливих висновків щодо теоретико-методологічних особливостей соціології права. Вони визначили право як багатовимірне суспільне явище, а завдання соціології права — його пізнання в цілому, використовуючи різноманітні теоретико-методологічні підходи. На нашу думку, саме ці ідеї започаткували появу в радянській правовій науці так званого «багатосистемного погляду на право», що дозволило дещо розширити поле правових досліджень і подолати спрощену проблематику та ідеологічно-політичну ангажованість. визначення права. А. Подгурецький називає радянську школу соціології права молодого та динамічною, наділеною давніми традиціями та міцною методологічною основою [41].

Хоча така оцінка містилася у виданні, розрахованому на західного читача, ступінь її точності та ефективності може бути дискусійним — з початку 1960-х років у СРСР відродилася соціологія, а її методи (в основному прикладні, емпіричні) почала проникати в різні сфери практики і теорій. Юридична наука також була залучена до цих процесів «соціологізації», що призвело до появи нових напрямків наукового розвитку правознавців, що зрештою призвело до формування соціології права як

наукової дисципліни (субдисципліни). Проте цей процес залишився незавершеним — інституціоналізація соціології права обмежилася використанням соціологічних методів емпіричного дослідження для цілей юридичної науки і практики. Слід зазначити, що ці дослідження були різноманітними, стосувалися різних сфер правового життя і часто супроводжувалися значними науковими результатами. Водночас марксистські теоретичні основи радянської соціології права мали ознаки спрощення та перебільшення, характерні для офіційних доктрин, які пропонувалися в катехізисі людям різного рівня, оскільки будь-яка теорія, яка стає офіційною доктриною держави, повинна бути спрощена. - для дурних і складних - для снобів. Існування соціології права як наукової дисципліни стало неможливим через визнання соціологією права історичного матеріалізму або теорії права, побудованої на його основі, тобто соціологія права могла існувати лише як напрям емпіричних досліджень. (прикладні) дослідження правових процесів з використанням соціологічного інструментарію.

Проте «витіснення» соціології права (та й соціологічного підходу в цілому) пояснюється не лише політико-ідеологічними чинниками, а й особливостями системи юридичних наук у цілому, про які повідомлялося на різного часу А. Петражицького та А. Подгурецького. Відповідно до панівного підходу ядро юридичної науки складають так звані доктринальні науки (наприклад, наука цивільного права, фінансового права тощо). Вони становлять основу підготовки юристів і, отже, основу їхніх професійних знань і навичок. Оскільки першочерговим завданням юриста є вміння читати та адекватно тлумачити правові тексти, доктринальні науки були побудовані на основі аналітичних та лінгвістичних методів дослідження. Під значним тиском професійних потреб юристів у розумінні та тлумаченні текстів доктринальні науки уникали теоретичних узагальнень. Відтепер теорію права, якій доводилося робити такі узагальнення, цікавило не стільки місце

права в соціальній дійсності, скільки феномен права як об'єкт дослідження доктринальної науки, який передусім є сукупністю стандартів.

Феномен «подвійної інституціоналізації соціології права» на стику соціології та юриспруденції другої половини ХХ ст. залишається вагомим фактором розвитку цього напрямку досліджень. У 1960-х роках «соціально-правове дослідження» було інституціоналізовано як специфічний напрям вивчення правових явищ. Як зазначає Д. Гарріс, його поява відповідала об'єктивній потребі доповнити та збагатити методологічний інструментарій традиційної юриспруденції шляхом запозичення класичних методів соціальних наук (опитування, спостереження, експеримент тощо) для вивчення соціальних умов існування права. у його традиційному розумінні — як сукупність норм та орієнтація на конкретні потреби функціонування правової системи. Іншими словами, методологія правового визнання була принципово нормативною, а методи – соціологічними. Такий підхід дав цінну інформацію для впровадження правових реформ. Однак деякі науковці вважають таку «прагматичну» орієнтацію проявом теоретико-методологічної слабкості «соціально-правових досліджень», які сприймають існуючі правові норми як належне з метою покращення умов їх реалізації [14].

Характерно, що соціологія права в СРСР практично не виходила за межі методології соціально-правових досліджень, орієнтуючись на емпіричні дослідження, запозичуючи теоретичні узагальнення з історичного матеріалізму. Так, Р. Кемпбелл і Т. Вайлз відзначали наявність два фундаментальних підходи у вивченні проблеми взаємодії суспільства і права: прагматично орієнтоване «соціально-правове дослідження» і «більш теоретична соціологія права», свідчив і Ж. Карбоньє, аналізуючи можливість використання двох термінів – «юридична соціологія» і «соціологія права». А. Тревез стверджує, що насправді існують дві соціології права, які мають якісно різні концепції дослідження соціально-правового: «Юристи розглядають це дослідження як зосереджене на суто практичних потребах юридичної діяльності, і в цьому випадку слід говорити про «соціологію в

праві»; соціологи, навпаки, розглядають соціологію права як одну із специфічних соціологічних теорій, орієнтованих на опис і пояснення правових явищ, не спрямованих на безпосередні практичні потреби.

Х. Бредмайер зазначає, що важливо розрізняти два типи досліджень на перетині соціології та юриспруденції: один він визначає як «соціологію права», інший як «соціологію права (юриспруденцію)». У першому випадку право є об'єктом соціологічного дослідження так само, як і будь-який інший об'єкт (наприклад, «мала група», «місто», «професія» тощо). Що саме вивчається в галузі права (іншими словами, що таке «право») залежить від обраної парадигми [43].

Другий тип має інше призначення. Тут до соціологічного знання слід віднести знання про правові явища, яке має або теоретичну, або прикладну спрямованість. Проте очевидно, що тільки систематизована і теоретично визначена соціологія може бути корисною. Тобто виходить, що без вирішення першого завдання (створення «соціології права») неможливо використовувати соціологію «в праві» [24].

Така дихотомія підтверджується багатьма факторами, які лежать як у сфері методології двох наук, так і у сфері професійної діяльності юристів. Серед них, на нашу думку, найбільш суттєвими можна вважати:

1. традиції правового формалізму в теоретичному правознавстві, орієнтація на логіко-аналітичні методи пізнання, обмеження поля дослідження змістом правових норм системи позитивного права;

2. залежність юридичних наук від потреб юридичної практики, що визначає пріоритетність таких напрямків дослідження, як розробка юридичної термінології, техніки тлумачення юридичних текстів, логічні процедури доказування тощо;

3. низька обізнаність професійних соціологів у проблематиці юридичних наук;

4. збереження “соціологічного імперіалізму”, тобто певна абсолютизація загальнонаукового характеру соціологічного підходу, його протиставлення традиційній методології пізнання права;

5. недостатня поширеність інституційних форм взаємодії соціології та правових наук у сфері правових досліджень, правової освіти та юридичної практики [27].

Очевидно, ситуація почала змінюватися під впливом поширення постмодернізму. Проте в цілому в середині 20 ст. можливості методологічного синтезу в судовій практиці залишалися досить обмеженими. Н. Боббіо зазначав, що «суперечка між нормотворцями та представниками соціологічної школи триватиме вічно, оскільки вони мислять різними категоріями. Наприклад, якщо соціологи, як і всі ненормативісти, розумітимуть «джерело права» як «джерело формування», «система факторів» тощо, то для нормативіста це виключно «джерело кваліфікації» норм поведінки як норм права.

Методологічна криза 1970-1980-х років, яка похитнула безмежну віру в можливості соціологічної думки, справила значний вплив на соціологію права. Насамперед це проявилось в спробах створити універсальні соціологічні теорії, які б подолали надмірний емпіризм соціально-правових досліджень, а також абстрактний схематизм і стійкість «методологічного лідера» 1950-1960-х рр. - структурного функціоналізму. Ці теорії базувалися на вже існуючих теоретико-методологічних традиціях і були значною мірою їх розвитком. Розглянемо декілька з них, які мали найбільший вплив на розвиток соціології права.

Н. Луман, відзначаючи безсумнівний прогрес у поширенні емпіричних знань про різноманітні соціальні процеси, висловлював стурбованість відсутністю єдиної соціологічної теорії, здатної відтворити складність реального світу. Він запропонував нову парадигму соціологічного знання, яка замість поняття «соціальна дія» базується на понятті «система» [29].

Аналізуючи суспільство як систему, Н. Луман дає інше визначення природи системності суспільства та його елементів порівняно зі структурним функціоналізмом. Суспільство — це самовідтворювана (автопоетична) система, здатна виділяти себе із зовнішнього середовища і постійно відтворювати цю межу. Важливо, що його елементами є не люди чи їхня поведінка (дії), а комунікації, які є не просто обміном інформацією, а змістовним і самореферентним процесом, де головним є відмінність інформації, змісту та розуміння. Звідси випливає важливий онтологічний висновок: предметом аналізу є не особлива предметна сфера систем, а притаманна світу відмінність системи від зовнішнього середовища. Так, Н. Луман аналізує суспільство, не ототожнюючи його з традиційними об'єктами наукового аналізу — політикою, економікою, правом тощо. — а виключно як можливість взаємодії численних соціальних систем.

Луман розглядає право як одну з таких самодостатніх (автопоетичних) систем. Її автономність полягає в тому, що ця система є функціонально специфічною і що її основні функції не можуть бути передані іншим системам [44].

Досить довго Луман уникав застосування своєї загальносоціологічної теорії до правових проблем, обмежуючись розглядом окремих тем. Лише в другій половині 80-х років його теорія набула закінченого вигляду, про що свідчить вихід у світ праці «Соціологічна теорія права». Виникнення цієї теорії стало одним із найвидатніших явищ сучасної історії не лише соціологів права, а й суспільних наук у цілому.

Хоча теорія мала абстрактний характер, що призвело до визначення її (за аналогією з «чистою доктриною» Кельзена) як «чистої соціології права», вона справила значний вплив не тільки на розвиток соціології права, а й на окремі її напрямки. . юридична робота.

Основним поняттям у створенні теоретичної моделі права Луман вважає «очікування». Середовище суб'єктів соціальних дій не тільки складне, але й «контингентне», тобто існує кілька варіантів його розвитку,

що виливається у вибір найбільш бажаного, реального, вигідного. Це стосується не тільки природних об'єктів, а й поведінки інших суб'єктів. Саме на цій основі виникає феномен, який Т. Парсонс назвав «випадковим подвійним» - у процес взаємодії включаються «очікування», які також є «очікуваними», оскільки інші учасники також формують свою поведінку на основі «очікувань» [47].

Наступним кроком є визначення різниці між «когнітивними та нормативними очікуваннями», яку Луман характеризує як різницю між «навчанням» і «ненавчанням». У ситуації непередбаченості (тобто в ситуації вибору) суб'єкт може або змінити «очікування» («навчитися»), або продовжувати їх дотримуватися («розучитися»). За Луманом, нормативність означає відповідність очікуванням, незважаючи на непередбачуваність, а норми насправді є встановленими поведінковими очікуваннями, хоча не всі норми стають правовими.

Далі відбувається генералізація (генералізація) нормативних очікувань, яка проходить у трьох площинах:

- а) за часом - очікування обмежені певними термінами;
- б) за змістом — стосуються певних тем, типів поведінки тощо;
- в) соціально – відбувається їх «інституціоналізація», тобто в будь-яку взаємодію завжди включається «третя сторона», «очікування» якої жорстко визначені і стають основою такої взаємодії [6].

З цього Луман визначає право як узагальнені поведінкові очікування, які характеризуються точністю в часі, визначеністю змісту та мають інституційний характер. На основі цього визначення розглядається широкий спектр теоретичних питань сучасного правознавства, розвитку правових інститутів, основ правового регулювання, правової культури, юридичної практики та професійної культури юристів тощо.

На принципово інших засадах базувалася теорія американського дослідника Д. Блека, який, по суті, запропонував одну з найсучасніших

неопозитивістських парадигм соціології права, яка за останні двадцять років набуває все більшого впливу не лише в США, а й у Європі.

Сам Д. Блек вважав, що основні принципи його підходу були визначені вже в «маніфесті» «Межі правової соціології» (1972 р.), в якому були визначені шляхи реконструкції соціології права з метою зробити її «чистою наукою», тобто звільнена від оціночних процедур, ідеологічних контекстів і зосереджена виключно на пошуку фактів. Саме ця соціологія права може впливати на юридичну практику та модифікувати методологічні орієнтації юристів. Право вступає в епоху соціології. Теорія, побудована на таких засадах, за амбітним висловлюванням Д. Блека, є не новою версією соціології права, а новою (соціологічною) концепцією права, яка повинна замінити традиційну концепцію права в Росії як сукупності стандартів і принципів їх організації. Д. Блек резюмує основні принципові відмінності між двома концепціями так [8]:

1. Якщо традиційна модель права при оцінці будь-якої правової ситуації орієнтується на співвідношення норм, їх порівняння з усталеною поведінкою особи, то соціологічна концепція бере за основу соціальну структуру правового статусу, тобто соціальний статус його учасників, характер їхніх стосунків тощо;

2. у традиційній моделі право визначається як логічний процес, у соціологічній моделі – це виключно реальна поведінка людей і груп;

3. соціологічна модель розглядає право не як константу, що діє в незмінному вигляді в різних соціальних ситуаціях, а як змінну величину, залежну від сутнісних соціальних характеристик ситуації (середовища в цілому);

4) соціологічна модель має «чистий характер», тобто наукову спрямованість, вона вільна від практичних (професійних, політичних, ідеологічних) наслідків, а отже — об'єктивна. Цей тип знань може впливати на правову політику.

Однією з важливих передумов своєї теорії Д. Блек визначає повагу до методологічно значущої різниці між цінностями та емпіричними фактами, що визначає приналежність його теорії до позитивізму в його сучасних формах. Це розрізнення дозволяє Блеку показати різницю в підходах до права в рамках юриспруденції та соціології права. Якщо юридичні науки зосереджені на проблемах цінностей, то соціологія права має справу з емпіричними фактами. Тому галузь соціології права охоплює сферу взаємодії права з іншими сферами суспільного життя – системною стратифікацією, культурою, соціальною морфологією тощо.

Загальна теорія права, запропонована Блеком, містить два фундаментальних положення. По-перше, воно визначає право як кількісну змінну в системі соціальної взаємодії. Тобто якщо в одному контексті може бути менше, то в іншому – більше. По-друге, існує право як система соціального контролю, що втілюється в одному з чотирьох можливих видів реалізації такої функції - каральному, лікувальному, компенсаційному, примирливому.

Поширеність права («кількісна» характеристика права) залежить від розвитку інших форм соціального контролю. Там, де розроблені неформальні системи контролю, потреба в законі зведена до мінімуму. Однак модернізація і послаблення контролю в малих соціальних групах (насамперед у сім'ї) призводить до зміцнення права. Для захисту цієї тези Чорний використовує різноманітні історичні та етнографічні матеріали.

Теоретичні дослідження Д. Блека досить часто сприймаються критично. Так, А.Хаят зазначає, що якщо відкинути «орієнтири» Блека, то залишаться досить тривіальні твердження, претензії на універсалізм яких нічим не підтвержені. «Його теорія — не що інше, як систематизований здоровий глузд, і ніяка систематизація здорового глузду не робить теорію». Соціологія права, побудована на концептуальних засадах марксизму, існувала не тільки в рамках радянської школи соціології права. 60-70 рр. 20 ст. ознаменувався «відродженням інтелектуального марксизму», що

проявляється також у західній соціології права. Хоча немає жодних підстав відокремлювати «єдину і повну марксистську соціологію від права», а можна лише говорити про спостереження за існуванням теоретичних досліджень західних дослідників (як правознавців, так і соціологів), які ґрунтуються на використанні окремих фундаментальних положень соціологічний підхід марксистського типу. Більше того, стверджується, що марксизм слід розглядати не як «повний набір категорій і понять», а як відкриту систему, яка має поглинати різні підходи, творчо розширюючи концептуальні позиції класиків марксизму (не лише Маркса, Енгельса, а й інші, наприклад, А. Грамші) [36].

Проте марксистське розуміння права було «соціологічним» лише за формою, оскільки навіть у своїх найсучасніших варіантах воно залишалося обмеженим ідеологічними стереотипами й спиралося на абсолютизацію ідей детермінізму «класового вольового чинника» в суспільних процесах.

На методологічних засадах західної марксистської традиції в соціології права відбуваються також спроби створення узагальнюючої теорії. З початку 1980-х років західні вчені (переважно представники «критичного правознавства») намагалися обґрунтувати так звану «конститутивну теорію права». Його поява свідчить про відмову радикальних неомарксистських теоретиків, а також тих, хто не так однозначно прив'язувався до марксистської теоретичної традиції, від детермінізму як вихідного гносеологічного принципу побудови теорії права. На думку Д. Кері, право не слід розглядати як об'єкт впливу певних зовнішніх сил, які формують його зміст із привнесених ззовні цінностей, ідей, права тощо; право є частиною складного соціального цілого, в якому воно формує і формує, наповнює і заповнює, організовує і самоорганізує. У своїх перших варіантах «конститутивна теорія права» ставила проблему відносності (релятивізму) природи і змісту права, відкидаючи будь-які прояви чистого і простого економічного детермінізму. Роботи Е. Томпсон був показовим у цьому відношенні. Вивчаючи правове життя Англії вісімнадцятого століття, він

приходить до висновку, що незалежно від того, наскільки глибоко право вкорінене в економічних відносинах та інститутах, вони ніколи не можуть «працювати» без права. У свою чергу, оскільки на право впливає суспільство в цілому, неможливо просто екстраполювати економічні відносини в контекст правових норм. Відповідно до Томпсона, суспільні виробничі відносини не слід розглядати як логічно відокремлені та незалежні від правової надбудови.

Швидше має бути так, що господарська діяльність ґрунтується на правовідносинах. Такий підхід радикально протилежний поглядам західної марксистської теоретичної традиції, які найбільш чітко висловив Д. Коен в аналізі так званої «проблеми права в історичному матеріалізмі» і зводився до утвердження необхідності суворе розмежування права та економіки та аналіз їх взаємодії як одновимірного причинно-наслідкового «зв'язку» [10].

Вихідні положення «конститутивістської теорії» на перший погляд нагадують висновки радянських дослідників 1970-1980-х років про «відносну автономію права» та можливість пояснення його зв'язків з економічною основою за марксистською формулою зовнішньої залежності та незалежності. Проте, об'єктивно оцінюючи цю літературу, варто відзначити наявність у ній спрощень та надмірної ідеалізації, які були зумовлені суто ідеологічними чинниками та догматичними стандартами теоретизування в цій галузі. Отже, у західній марксистській літературі цей підхід був реалізований більш повно, особливо в 1990-х роках.

ВИСНОВКИ

Соціологія права як наука про загальні та специфічні соціальні властивості, закономірності та механізми взаємодії суспільства як соціальної системи та права як підсистеми, як засобу соціального регулювання. З цих принципових позицій необхідно вирішувати питання про природу соціології права та її місце в системі знань суспільних наук.

Соціологія, безсумнівно, є міждисциплінарною галуззю наукового знання, яка народилася і розвивається на стику соціології та юриспруденції. Це означає, що для соціолога права немає місця ні там, де норми права і правовідносини вивчаються поза суспільством, ні там, де суспільні явища і процеси не опосередковані правом.

Але це не означає, що якісне визначення, природа і місце соціології права не можуть бути чітко визначені, а також те, що соціологію права можна розглядати як галузь юридичної науки. Як свідчить сама назва цієї галузі наукового знання, мова йде про соціологію, а не про юриспруденцію.

Соціологія права є специфічною галуззю соціологічної науки і як така, поряд з десятками інших часткових соціологій, відноситься до соціології як частини і цілого.

Соціологія права, навпаки, неоднорідна і має досить складну внутрішню структуру, головним чином пов'язану з самою правовою системою. Так, мова йде про соціологію (конституційного) державного права, кримінального, цивільного, сімейного, адміністративного та іншого права. Не всі галузі соціології права отримали однаковий розвиток у нас і в усьому світі. Найбільш широко і глибоко розроблені проблеми соціології кримінального права, сім'ї та деяких інших галузей права.

У науці немає чіткої і однозначної відповіді на питання: хто є основоположником соціології права? Деякі пов'язують його з ім'ям Є. Дюркгейма, інші — М. Веберу, ще інші — на ім'я австрійського юриста Е. Ерліха. Ясно одне: соціологія права почала формуватися на рубежі 19 ст-20

ст., де вперше в дусі вимог сучасної соціології з'являються досить великі конкретні наукові праці, в тому числі й згаданих авторів.

Виникнення соціології права як самостійної науки багато дослідників пов'язують із завершенням процесу подолання панування правового позитивізму, який охопив усе ХІХ ст. Під час утвердження концепції природного права, що відбувалося паралельно з нею, відбувалася також прогресуюча відмова від розуміння права як лише того, що укладено в чинному законодавстві (позитивному праві). Правовий позитивізм (легалізм, конформізм) не визнавав існування будь-якого іншого права (наприклад, природного, що випливає з природи людини), крім позитивного права, тобто законодавства, встановленого державою.

Соціологія марксизму багато зробила для соціологічного тлумачення права з точки зору матеріалістичного розуміння історії. Вона розглядала право як частину надбудови, що визначається матеріальними соціальними умовами та факторами. Розкриваючи класову обумовленість права, К. Маркс підкреслював, що право — це втілена в закон воля панівного класу, зміст якої визначається матеріальними умовами життя цього класу. Сутність права, згідно з марксизмом, полягає в соціальній нерівності, і воно є саме інструментом, шкалою для вимірювання цієї нерівності. Але навіть у той же час невірно пов'язувати появу соціології права з марксизмом, оскільки він не розвинув цілісної і самостійної соціології права.

Інша ситуація склалася наприкінці ХІХ ст. Особливу і провідну роль у ньому відіграв Е. Дюркгейм. Справа не тільки в тому, що проблеми соціології права дуже широко представлені майже у всіх його основних працях і спеціальних статтях, а й у тому, що Е. Дюркгейм розробив такий понятійно-категоріальний апарат, інструментарій, який був широко й швидко прийнятий соціологією права, що тоді сформувалася. Заслуга Є. Особливо велика роль Дюркгейма в розробці соціології кримінального права, насамперед питань соціальної природи злочину і соціальних функцій покарання.

Глибоке обґрунтування самостійності соціології права у праці М. Вебера дає виявлення сутності права як способу здійснення політичної влади та його відокремлення від моралі. Він чітко бачив зв'язок між економікою та правопорядком. Ближче до середини нашого століття сучасна соціологія, соціологія права, остаточно зміцнилася і відтоді отримала особливо широкий та інтенсивний розвиток, спочатку в Сполучених Штатах, Франції, Італії, Німеччині, Польщі, Скандинавії. країнах, а трохи пізніше і в нашій країні. Цьому сприяли:

1) зростання потреби суспільства в поглибленому вивченні права та його ролі в контексті змін, що відбуваються як у правовій сфері, так і у сфері посилення впливу держави на соціально-економічне життя;

2) внутрішні потреби розвитку самої соціології права на основі використання нових теорій і методів. У розвитку соціології права нашого століття досить чітко окреслилися два основних особливих напрямки - американський і європейський, хоча, звичайно, розвиток соціології права в кожній із зазначених країн відрізняється більшою чи меншою мірою суттєвими рисами. в рамках такого загального поділу.

Три основні моменти характеризують американську прагматичну школу соціології права:

- яскраво виражений соціологічний підхід до вивчення права;
- розуміння права насамперед як результату судової діяльності, яка, у свою чергу, розглядається як мистецтво;
- широке використання емпіричних соціологічних досліджень, які стрімко розвиваються з 1920-х років.

У науково-теоретичному відношенні ця школа виходила з того, що: розвиток суспільства визначає розвиток права, яке необхідно вивчати у взаємозв'язку з іншими суспільними явищами; самі закони та судові рішення викликають значні соціальні зміни; соціальна дієвість, дієвість правових норм знаходиться в прямій залежності від рівня їх підтримки громадською думкою тощо.

У нашій країні дослідження соціології права знову розвиваються з 1960-х рр. Велика увага приділяється розробці її методологічних проблем, взаємодії суспільства, держави і права, значенню права для розвитку суспільства. Чільне місце в цих дослідженнях, у тому числі на емпіричній основі, займали проблеми причин злочинності та іншої девіантної поведінки, статусу радянських депутатів, відношення громадської думки до права, до правових аспектів виборів, різноманітні законопроекти, правові проблеми плинності кадрів, роботи, шлюбно-сімейних відносин тощо.

Важливість соціології права визначається тим, що вивчення права, навіть з точки зору соціології, значно розширює можливості більш повного і глибокого пізнання його властивостей і способів розвитку і функціонування. Орієнтація соціології права на вивчення взаємозв'язку і взаємодії права з соціальною дійсністю дозволила спростувати або серйозно модифікувати багато уявлень, що склалися в догматичній юриспруденції. Соціологія права покликана розкрити роль і значення різних соціальних факторів у формуванні та функціонуванні права, вона покликана показати, що за правовим законодавцем стоїть соціальний законодавець, а за нормами права часто виявляються більш приватні. інтереси. і т.д. Виявляє відсутність реальної дії такого-то закону або його неефективну дію.

На практиці прикладне значення соціології права пов'язане з її важливою роллю в службі розробки та застосування законів, у прийнятті правових рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бігун В.С. Антропологія, аксіологія та соціологія права. До питання про праворозуміння. Часопис Київського університету права. 2018. №4. С. 23-32.
2. Бережний О. І. Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. І. Бережний; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х.,2020. – 20 с.
3. Бігун В. С. Соціологія права // Юридична енциклопедія. – Т. 5. – К., 2019. – С. 561-563.
4. Бігун В. С. Густав Радбрух – видатний німецький філософ права // ПФП. – 2017. – Том II. – С. 33-48.
5. Бігун В. С. Кардозо Бенджамін Натан //Юридична енциклопедія. – Т. 6. – К., 2018. – С.622.
6. Бова А.А. Зміст і структура правосвідомості населення України.: Автореф... канд. соціол. наук: 22.00.03 / НАН України; Інститут соціології. – К., 2021. – 19 с.
7. Багатомовний юридичний словник-довідник. Київ. Київський університет. 2019. 543 с.
8. Бандурка А. М. Конфліктологія. Харків. Університет внутрішніх справ, 2017.
9. Васильєв А. С. Теорія права і держави : підручник. Харків. Одісей. 2017. 447 с.
10. Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ. Юридична думка. 2017. 992 с.
11. Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ. Юридична думка. 2019. 1017 с.
12. Воднік В. Д. Соціологічні аспекти дослідження судової діяльності в умовах судової реформи в Україні. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2020. №6. С. 237–246

13. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках: монографія. Х.:Право. 2020. 352 с.
14. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності. Навчальний посібник. Київ. 2019. 655с.
15. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Харків. Право. 2020. 583 с.
16. Загальна теорія права: Підручник. Київ. Ваїте, 2018. 392 с.
17. Загальна теорія держави і права : підручник. Харків. Право. 2021. 584 с.
18. Загальна теорія держави і права. Харків. Право. 2018. 432 с.
19. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ. Юрінком Інтер. 2016. 688 с.
20. Загальна теорія держави і права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришина. – Х., 2017. – 423 с
21. Козюбра М. І. Доповідь // Український правовий часопис. – 2018. – № 6. [Збірник матеріалів міжнародного семінару «Юридична методологія. Основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС» (13-14 листопада 2018 р.), підготовлений за стенограмою та текстами виступів учасників під загальною редакцією Б. Шлоера та Р. Корнути.] – С. 22-24.
22. Копоть В. О. Американський правовий реалізм як один із напрямів концепції правового реалізму // Часопис Київського університету права. – 2021. – № 4. – С. 41-46.
23. Кузнецов В. І. Філософія права. Історія та сучасність: навч. посібник. – К., 2019. – 382 с.
24. Кучук А.М. Поняття та сутність права. Теорія держави і права: підручник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ. Ліра ЛТД, 2018. 480с.
25. Камінська Н. В. Словник міжнародно-правових термінів. Київ. КУТЕП, 2017. 150 с.

26. Конфліктологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків. Право. 2019., 306 с.

27. Луцький І. М.. Справедливість як філософськоправова засада українського державотворення: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Національна академія внутрішніх справ України. К. 2018. 17. С.

28. Максимов С. І. Правова реальність: досвід філософського осмислення. - Харків: Право, 2019. - 328 с.

29. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект): Автореф. дис... канд. Юрид. наук: 12.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2020. - 19 с.

30. Мережко О. О. Юридична герменевтика та методологія права // Український правовий журнал. – 2018. – № 6. [Збірник матеріалів міжнародного семінару «Юридична методологія. Основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС» (13-14 листопада 2018 р.), підготовлений за стенограмою та текстами виступів учасників під загальною редакцією Б. Шлоєра та Р. Корнути.] – С. 78.

31. Музика І. В. До полеміки щодо предмета та місця соціології права у системі громадських наук // Правова держава. - 2020. - Випуск 13. - С. 69-73.

32. Навроцький В. О.. Злочини проти правосуддя: Лекції для студентів юридичних факультетів. Львівський державний університет ім. І. Франка. Юридичний факультет. 2017. Львів. 48 с.

33. Наливайко Л. Р. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права. Київ. Хай-Тек Пресс. 2019. 408 с.

34. Палешник С. І.. Судове тлумачення норм права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. 2019. Випуск 28. Том 1. С. 34–37.

35. Панов М. Соціологія права: Підручник для студ. юрид. спец. Київ. Видавничий Дім Ін Юре. 2018. 276с.

36. Підцерковний О., Чорновіл А. Законодавчі прогалини, що сприяють навмисному невиконанню господарських зобов'язань // Підприємництво, Господарство та Право. - 2021. - № 7. - С. 10-13.

37. Правовий звичай як джерело українського права (ІХ-ХІХ ст.) / За ред. І. Б. Усінка. - К.: Наук. думка (виходить з друку; міститиме 8 розділів, серед яких: (1) Звичаєве право як історичний та соціально-культурний феномен; (2) Правовий звичай як джерело (форма) права; (3) Проблеми звичаєвого права у світовій політикоправовій думці; (4) Дослідження звичаєвого права в вітчизняній юридичній науці).

38. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Перегляд. 6-те. - Х., 2017. - 160 с.

39. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те зі змінами. Київ. Атіка 2018. 176 с.

40. Сіренко В. (2010). Деякі проблеми реформування судової влади в Україні. Право України. № 5. С. 4–13.

41. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ. Правова єдність. 2018. 524 с.

42. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє вид., доповн. і переробл. Київ. Прав. Єдність. 2017. 524 с.

43. Соціологія: Підручник. Київ.: Юрінком Інтер, 2017. 336 с.

44. Соціологія права: Підручник для студ. юрид. спец. Київ,: Ін Юре. 2019. 276 с.

45. Соціологія: підручник. Харків. Право. 2020. 224 с.

46. Теорія держави і права : підручник. Харків. Право. 2018. 368 с.

47. Усенко І. Б. Юридична академічна наука у 1918-1941 рр. // Академічна юридична думка /укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; за заг. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2018. – С. 15-53.

48. Усенко І. Б. Звичаєве право // Юридична енциклопедія. – Т. 2. – К., 2019. – С. 566-568.

49. Усенко І. Б. «Звичай», «Звичай правовий» // Юридична енциклопедія. – Т. 2. – К., 2019. – С. 568.
50. Усенко І. Б. Комісія для виучування звичаєвого права України ВУАН // Юридична енциклопедія. – Т. 3. – К., 2019. – С. 172-174.
51. Циппеліус Райнгольд. Юридична антропологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів – Роман Корнута. – К.: Видавництво «Реферат», 2019. – 176 с.
52. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2018. – 464 с.
53. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. К.: Укр. енцикл. 2018. 736 с.
54. Moyer S. David. Anthropology // The Philosophy of Law: An Encyclopedia / G. B. Grey (ed.). – New York & London: Garland Publishing, 2019. – Volume I. – P. 40-43.
55. Pospíšil Leopold. Anthropology of Law: A Comparative Theory. – New York, Harper & Row, 2021. – xiii, 385 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Порівняльна таблиця поглядів класиків соціології на соціологію права

№ з/п	Автор	Зміст наукового підходу
1.	Карбоньє Ж.	Соціологія права досліджує юридичні явища у межах загальної соціологічної теорії, зосереджуючи свою увагу на праві як соціальному інституті, його зв'язках з іншими соціальними інститутами (економікою, політикою, моральністю тощо)
2	Е. Дюркгейм Класична парадигма в соціології права	Дослідження ролі соціальних конфліктів у суспільних відносинах, вчення про покарання, про зв'язок права і форм соціальних відносин, концепції аномії і т. ін. Визначаючи основи «соціологічного методу», Дюркгейм обстоював необхідність його поширення на інші соціальні науки, які поступово, у міру того як основою синтезу їх висновків стає соціологічний метод, перетворюються на різновид соціологічної науки
3	М. Вебер Класична парадигма соціології права	Соціологічний аналіз права є не просто можливістю застосування розробленої ним загальної соціологічної теорії, а важливим елементом її конструювання. Найважливішими елементами веберівської соціології права є такі: а) концепція панування через використання державного апарату, в рамках якого раціональні правила або закони є важливою формою легітимного панування; б) вчення про взаємодію політичних структур та права; в) вчення про взаємодію права та економічної системи; г) концепція соціальної ролі професійних юристів.
4	К. Маркс та Ф. Енгельс Марксистська парадигма в розвитку	Сутність «історико-матеріалістичного» розуміння права полягає в його інтерпретації як надбудови стосовно

	соціології права.	<p>економічної структури суспільства, яка є «базисом» і визначає основну лінію причинно-наслідкових зв'язків правової надбудови. Перетворення економічної структури у внутрішній момент політико-правових інститутів є становленням сутності права.</p> <p>Розділ суспільства на класи породжує ситуацію, коли «економічно панівний клас» на службу своєму «інтересу» ставить всі елементи надбудови і, перш за все, — право та державу. Тобто, правом стає система норм, нав'язаних суспільству панівним класом через примус держави, яка є не що інше, як апарат насильства одного класу над іншим. Право є не що інше, як возведена в закон «воля класу, ...зміст якої визначається матеріальними умовами» буття цього класу. Згодом марксистська соціологічна концепція розвивалася й доповнювалася та стала одним із теоретичних джерел сучасної соціології права.</p>
5	Т. Парсонс, Р. Мертон Теоретична парадигма в соціології права	<p>Проблеми методології дослідження правової реальності для Т. Парсонса та його послідовників органічно входили до загальної методології аналізу, але були дуже важливими внаслідок значущості нормативних структур для суспільства. Нормативна структура є важливою характеристикою суспільства, аналізуючи яку, Т. Парсонс виділяє в ній чотири субординованих елементи: цінності, норми, колективи (спільноти), ролі. Цінності — це уявлення про бажане суспільство, які є загально визнаними. Соціетальні норми (а право в позитивному розумінні є їх найважливішою частиною) виникають як застосування фундаментальних цінностей до особливих умов функціонально диференційованих спільнот чи підсистем суспільства. Спільноти (колективи) утворюють зразки поведінки в</p>

		специфічних ситуаціях (наприклад, серед бюрократії, військових і т. п.), а ролі є нормативними очікуваннями відповідної поведінки окремих індивідів як членів суспільства.
6	А. Тревез Феномен «подвійної інституалізації соціології права» на стику соціології та правознавства	В своїй основі методологія правопізнання була нормативістською, а методи — соціологічними. Такий підхід давав можливість отримувати цінну інформацію для проведення правових реформ. А. Тревез зазначав, що фактично існує дві соціології права з якісно відмінними концепціями соціально-правових досліджень. Така дихотомія підтверджувалася численними факторами.
7	Н. Луман Системна теорія права	Він пропонує нову парадигму соціологічного знання, яка «замість поняття “соціальна дія” спирається на поняття “система”». Право Н. Луман вважає однією з таких самодостатніх (аутопоетичних) систем. Його самодостатність полягає у тому, що ця система функціонально специфічна і її основні функції не можуть бути передані іншим системам. Хоча теорія мала абстрактний характер, що стало приводом до її визначення (за аналогією з «чистим вченням» Кельзена) як «чистої соціології права», вона мала значний вплив не тільки на розвиток соціології права, але й на спеціально-юридичні праці.
8	Д. Блек Неопозитивістські парадигми в соціології права	Нова (соціологічна) концепція права, яка має замінити традиційну концепцію права як сукупності норм та принципів їх організації. Основні принципові відмінності двох концепцій Д. Блек зводить до такого: а) якщо традиційна модель права при оцінці будь-якої юридичної ситуації акцентує увагу на співвідношенні норм, їх порівнянні з установленою поведінкою особи, то соціологічна концепція за основу бере соціальну структуру правової ситуації, тобто який соціальний статус

		<p>мають її учасники, характер їх відносин і т. ін.;</p> <p>б) у традиційній моделі право виводиться як логічний процес, в соціологічній — це виключно фактична поведінка людей та груп.</p> <p>У межах цього підходу реалізується завдання реконструкції соціології права з метою перетворення її в «чисту науку», тобто вільну від оціночних процедур, ідеологічних контекстів і орієнтовану лише на дослідження фактів.</p>
--	--	--